

**Flexibele arbeid
en de gevolgen
voor relatie- en
gezinsvorming**

Eindrapportage

**Flexibele arbeid
en de gevolgen
voor relatie- en
gezinsvorming**

Eindrapportage

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2016-2017	2016 tot en met 2017
2016/2017	Het gemiddelde over de jaren 2016 tot en met 2017
2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2016 en eindigend in 2017
2014/'15-2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2014/'15 tot en met 2016/'17

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress

CCN Creatie, Den Haag

Ontwerp

Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 70 70
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2017.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

Samenvatting 5

1. Inleiding 6

2. Flexibele arbeid en onzekerheid 8

3. Theorie en verwachtingen 10

- 3.1 Economische benadering 11
- 3.2 Onzekerheidstheorie 11
- 3.3 Specialisatie-, mannelijke broodwinner- en onzekerheidsreductietheorie 12
- 3.4 Institutionele en culturele context 13
- 3.5 Opleidingsniveau 14
- 3.6 Trends 15
- 3.7 Koppelperspectief 16

4. Onderzoek tot nu toe 17

- 4.1 Relatievorming 18
- 4.2 Gezinsvorming 18
- 4.3 Koppelperspectief 19
- 4.4 Zelfstandigen 19
- 4.5 Bijdrage van dit onderzoek 20

5. Data en methoden 21

- 5.1 Transitie van alleenstaand naar samenwonend 22
- 5.2 Transitie van samenwonen naar trouwen 23
- 5.3 Kans op een eerste kind 24
- 5.4 Kans op een tweede en derde kind 25
- 5.5 Presentatie uitkomsten en kantttekeningen onderzoeksdesign 25

6. Resultaten 28

- 6.1 Kans op relatievorming 29
- 6.2 Kans om te trouwen 30
- 6.3 Kans op eerste gezamenlijke kind 32
- 6.4 Overzicht verwachtingen en uitkomsten 35

7. Conclusie en discussie 36

- 7.1 Conclusie 37
- 7.2 Beleidsimplicaties 38
- 7.3 Aanbeveling voor verder onderzoek 39

8. Bijlage 40

Literatuur **49**

Overzicht tabellen en figuren **54**

Auteurs **55**

Samenvatting

In dit rapport wordt het onderzoek naar de relatie tussen flexibele arbeid en de relatie- en gezinsvorming gepresenteerd.

De informatie over de arbeidsmarktpositie is verkregen uit de Enquête Beroepsbevolking (EBB). De EBB maakt het mogelijk om onderscheid te maken tussen werknemers met een vaste en een flexibele arbeidsrelatie en zelfstandigen met en zonder personeel. Deze informatie is gekoppeld aan het Stelsel van Sociaal-statistische Bestanden (SSB) waarmee demografische transities tot aan een jaar na de EBB-peiling konden worden vastgelegd. Ten behoeve van een trendanalyse is de verrijking met demografische transities tot 12 maanden na de EBB peiling voor een reeks van jaren (2003–2015) uitgevoerd. Met behulp van logistische regressiemodellen zijn de kansen geschat dat 1. alleenstaande mannen en vrouwen gingen samenwonen, 2. dat paren gingen trouwen, en 3. dat paren hun eerste, tweede of derde kind kregen. Bij de analyse hebben wij ons beperkt tot die groepen die tot de relevante populatie (alleenstaanden, ongehuwde paren, kinderloze paren, paren met één kind etc.) behoren.

Uit de analyses blijkt dat het vooral laagopgeleide mannen en middelbaar opgeleide vrouwen zijn die een negatief effect van arbeidsonzekerheid ondervinden bij de kansen om te gaan samenwonen. Eenmaal samenwonend, is het vooral de onzekere positie van de man die negatief samenhangt met de transitie naar trouwen. Als het aankomt op de overgang naar het eerste ouderschap, lijkt vooral de arbeidspositie van de vrouw een rol te spelen. Eenmaal moeder, is er geen effect meer van arbeidsonzekerheid op de kansen op een tweede en een derde kind. Het zijn voornamelijk hoger opgeleide vrouwen met een voltijd-flexbaan die een kleinere kans lopen om moeder te worden. Voor hoger opgeleide vrouwen geldt dat flexibele arbeid geen belemmering is voor een vaste relatie, maar wel voor gezinsvorming. Lager opgeleide vrouwen met een deeltijd-flexbaan werden een jaar later daarentegen relatief vaak moeder. Flexibilisering lijkt dus uiteenlopende gevolgen te hebben voor de levenslopen van lager- en hoger opgeleiden. Op basis van de trendanalyse concluderen we dat de gevonden verbanden niet sterker noch zwakker werden tussen 2003 en 2015.

1.

Inleiding

De arbeidsmarkt is de laatste jaren sterk geflexibiliseerd. Het aantal zelfstandig ondernemers en werknemers met een flexibel contract is in Nederland in korte tijd fors toegenomen (Kösters & Smits, 2015). Daarmee is het aantal werkenden met een relatief grote baan- en inkomensonzekerheid eveneens gestegen.

De negatieve gevolgen van flexibele arbeidsrelaties voor de loopbanen van laagopgeleide en jonge werkenden zijn goed gedocumenteerd. Zij hebben gemiddeld lagere lonen, minder trainingsmogelijkheden en een groter risico op werkloosheid dan mensen met een vast dienstverband (Giesecke & Groß, 2003; Mertens, Gash & McGinnity, 2007; OECD, 2002). Doordat mensen met een flexibele arbeidsrelatie minder zekerheid hebben dan personen met vaste contracten (Chkalova, Goudswaard, Sanders & Smits, 2015; van Gaalen, Goudswaard, Sanders & Smits, 2013) is het voorstelbaar dat hun keuzes omtrent relatie- en gezinsvorming andere zijn dan van mensen met een vast dienstverband. Mogelijk weerhoudt een flexibele arbeidsrelatie mensen ervan om samen te gaan wonen, te gaan trouwen of aan kinderen te beginnen. Het ontberen van een vast contract maakt het bijvoorbeeld lastiger om een (groter en/of duurder) huis te vinden. Maar het kan ook zijn dat onzekerheid op de arbeidsmarkt wordt gecompenseerd door vastigheid in het persoonlijke leven te zoeken en juist wel samen te gaan wonen en een gezin te stichten. Mogelijk hebben hoogopgeleiden door relatief hoge lonen en goede carrièrekansen minder last van arbeidsonzekerheid dan laagopgeleiden. Kortom, gezien de toenemende flexibilisering op de arbeidsmarkt is het relevant om als onderdeel van de brede maatschappelijke gevolgen van de flexibilisering, ook de gevolgen voor relatie- en gezinsvorming voor verschillende groepen in kaart te brengen.

In dit rapport wordt het onderzoek gepresenteerd naar de gevolgen van flexibele arbeidsrelaties op de beslissingen over relatie- en gezinsvorming. Dit onderzoek is uitgevoerd op verzoek van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW). De nadruk in deze verkenning wordt gelegd op trends in relatie- en gezinsvorming en op eventuele verschillen naar opleidingsniveau. Centraal in dit onderzoek staan de volgende vragen:

- In hoeverre verschillen de kansen om te gaan samenwonen of trouwen tussen zelfstandigen, flexwerkers en werknemers met een vast contract?
- In hoeverre verschillen de kansen om een eerste, tweede en een derde kind te krijgen tussen zelfstandigen, flexwerkers en werknemers met een vast contract?
- Zijn er veranderingen waar te nemen in de samenhang tussen de relatie- en gezinsvorming en arbeidsonzekerheid in de afgelopen tien jaar?
- Zijn er verschillen waar te nemen naar opleidingsniveau in de samenhang tussen de relatie- en gezinsvorming en arbeidsonzekerheid?

In het tweede hoofdstuk wordt de relatie tussen flexibele arbeid en arbeidsonzekerheid beschreven. In hoofdstuk 3 wordt de theorie behandeld en worden verwachtingen geformuleerd. Vervolgens komen de onderzoeksopzet en databeschrijving aan bod. In hoofdstuk 6 worden de resultaten gepresenteerd. In het laatste hoofdstuk komen de conclusie en discussiepunten aan de orde, gevolgd door aanbevelingen voor verder onderzoek.

2.

Flexibele arbeid

en onzekerheid

Een flexibele arbeidsrelatie kan op verschillende manieren onzekerheid creëren. Mensen met een flexibele arbeidsrelatie lopen een grotere kans op baanverlies (Bierings, Kooiman & de Vries, 2015). Dit betekent een grotere baanonzekerheid en een daaruit voortvloeiende grotere inkomensonzekerheid op de langere termijn. Daarnaast hebben flexibel werkenden minder door de werkgever betaalde scholings- en trainingsmogelijkheden (Arulampalam & Booth, 2004; Fouarge, de Grip, Smits & de Vries, 2012; van Wijk, Klein Hesselink, Verbiest, Kooij-de Bode & Goudswaard, 2013) en ontvangen ze lagere lonen (Amuedo-Dorantes & Serrano-Padial, 2007; Hagen, 2002). Een groeiend aantal studies bevestigt dat een flexibele baan langdurig negatieve gevolgen heeft voor de arbeidscarrière (Gebel, 2009; Scherer, 2005; Steijn, Need & Gesthuizen, 2006). Dit kan relatief veel onzekerheid creëren over de perspectieven op de arbeidsmarkt van flexwerkers ten opzichte van mensen met vast werk.

Ook zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) hebben te maken met meer onzekerheid dan vaste werknemers. Ten eerste is hun inkomen gemiddeld lager dan van vaste werknemers (CBS, 2016b, 2016c). Daarnaast hebben zij meer inkomensonzekerheid omdat zij niet vanzelfsprekend altijd werk hebben. Eenmaal werkloos of arbeidsongeschikt hebben zij ook minder vaak en minder recht op sociale voorzieningen vergeleken werknemers die verplicht verzekerd zijn tegen werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Zij kunnen zich via privéregelingen laten verzekeren, maar in de praktijk wordt dit maar beperkt gedaan (CBS, 2016a). Dit resulteert in grotere werk- en inkomensonzekerheid. Zzp'ers geven dan ook aan vaker bezorgd te zijn over de toekomst dan werknemers (Hooftman et al., 2016; Janssen et al., 2015). Zelfstandigen met personeel (zmp'ers) maken zich weliswaar meer zorgen over de toekomst dan zzp'ers, maar zij hebben een beduidend betere financiële positie. Hun gemiddelde inkomen ligt hoger dan dat van zzp'ers, en is ook iets hoger dan van werknemers in vaste dienst. Zelfstandigen met personeel zijn ook vaker verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid en beschikken over een gemiddeld groter vermogen om eventuele tegenslagen op te vangen (CBS, 2016a).

Zowel zelfstandigen met als zonder personeel verschillen van flexibele werknemers in hoe ze de onzekerheid ervaren. Voor zelfstandigen, die gemiddeld meer waarde hechten aan onafhankelijkheid en vrijheid, is een bepaalde mate van onzekerheid vaak een bewuste keuze. Zo geeft de meerderheid van alle flexwerkers aan een vast contract te prefereren, terwijl de meeste zzp'ers en zmp'ers juist tevreden zijn met een positie als zelfstandige (Hooftman et al., 2016; Janssen et al., 2015). Tegelijkertijd lopen zelfstandigen meer (financiële) risico's dan mensen die in loondienst werken.

3.

Theorie en

verwachtingen

Doordat mensen met een flexibele arbeidsrelatie een minder stabiele basis hebben op de arbeidsmarkt, kan dit de relatie- en gezinsvorming hinderen. Het kan ook zijn dat arbeidsonzekerheid (van één of van beiden) juist ertoe bijdraagt dat men vastigheid in een partnerrelatie zoekt. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de mogelijke gevolgen van de arbeidsonzekerheid voor relatie- en gezinsvorming.

3.1 Economische benadering

Financiële buffers of het beschikken over bepaalde, veelgevraagde competenties kunnen economische zekerheid bieden. Denk aan zelfstandigen. Ook een stabiel inkomen in de vorm van een vast contract kan de financiële basis vormen voor het huishouden. Deze economische zekerheid zal als aantrekkelijk worden gezien door potentiële partners (Becker, 2009) en zal zijn of haar kansen op een partner vergroten. De assumptie is dat partners pas trouwen of samenwonen of aan kinderen beginnen als er een stabiele financiële basis is. Flexibele arbeid impliceert onzekerheid en kan jongeren dus weerhouden van het aangaan van verplichtingen die relatie- en gezinsvorming met zich meebrengen (Mills, Blossfeld & Klijzing, 2005). De hypothesen die in het vervolg worden besproken zijn verbijzonderingen van de algemene stelling dat arbeidsonzekerheid een vaste partnerrelatie in de weg staat. Zo wordt beargumenteerd dat enkel mannen (en niet vrouwen) hinder zullen ondervinden van de arbeidsonzekerheid. De zogenaamde onzekerheidsthese gaat ook uit van de economische theorie, maar stelt dat de gevolgen anders zullen zijn voor de kans op samenwonen dan voor de kans om te trouwen omdat samenwoonrelaties anders, meer vrijblijvend, van aard zijn dan huwelijken. Ook wordt er verwacht dat het effect van arbeidsonzekerheid anders zal uitvallen voor hoger dan lager opleiden en dat het effect gedurende de onderzoeksperiode zal variëren.

3.2 Onzekerheidsthese

Volgens Oppenheimer (1994) is het steeds moeilijker geworden om een goede inschatting te maken van iemands perspectieven op de arbeidsmarkt en dan vooral aan het begin van de carrière. De arbeidspatronen zijn grillig en onvoorspelbaar geworden en voornamelijk de jeugd heeft in toenemende mate te maken met arbeidsonzekerheid (Blossfeld, Klijzing, Mills & Kurz, 2006). De inschatting van iemands langetermijnperspectieven op de arbeidsmarkt is echter cruciaal om te kunnen bepalen of hij of zij een goede huwelijkskandidaat is. Wat dit betreft kan een samenwoonrelatie fungeren als een proefperiode (Bumpass, Sweet & Cherlin, 1991). Zo kunnen samenwoonpartners meer informatie over elkaar verzamelen voordat ze grote verplichtingen met elkaar aangaan zoals trouwen en kinderen krijgen. Hierdoor zal een onzekere situatie het aangaan van een samenwoonrelatie niet belemmeren. Een ander mechanisme hierachter kan betrekking hebben op personen die minder aantrekkelijk zijn als partners vanwege hun economisch onzekere positie, maar toch van de schaalvoordelen van samenwonen willen genieten (Kalmijn, 2011). Ook in dit geval zal een onzekere situatie van één of beide partners de

kansen op samenwonen niet belemmeren. De onzekerheidstheorie geldt voornamelijk voor de verwachtingen over het vormen van samenwonenrelaties, en heeft geen betrekking op de kansen op trouwen en kinderen krijgen.

Hypothese 1a:

Personen met een onzekere arbeidspositie hebben een even grote kans om te gaan samenwonen als personen met een vaste arbeidsrelatie.

Hypothese 1b:

Personen met een onzekere arbeidspositie hebben een kleinere kans om te gaan trouwen en kinderen krijgen dan personen met een vaste arbeidsrelatie.

3.3 Specialisatie-, mannelijke broodwinner- en onzekerheidsreductietheorie

Op het moment dat een huishouden wordt gevormd, bundelen partners volgens de economische benadering hun middelen en capaciteiten om het huishouden zo efficiënt mogelijk in te richten. Hierbij wordt het meeste voordeel behaald door (volledige) specialisatie: de ene partner doet dat in betaalde arbeid, de andere partner in huishoudelijk werk (Becker, 2009). Specialisatie is de meest efficiënte strategie in het maximaliseren van het voordeel van een gezamenlijk huishouden, maar creëert wederzijdse afhankelijkheid tussen de partners. Volgens deze theorie zal een stabiele arbeidsmarktpositie van de kostwinner positief samenhangen met de kans om samen te gaan wonen maar ook met de kans om te trouwen en kinderen te krijgen. Terwijl deze benadering in principe genderneutraal is, geldt deze verwachting vermoedelijk voornamelijk voor mannen (Oppenheimer, Kalmijn & Lim, 1997). Dit omdat, ondanks de grote inhaalslag die vrouwen op de arbeidsmarkt hebben gemaakt, de verdeling van betaald en onbetaald werk binnen huishoudens in Nederland nog steeds vrij traditioneel is (Portegijs & Van den Brakel, 2016). Hierdoor kan worden verwacht dat vrouwen minder geneigd zijn tot specialisatie in betaald werk dan mannen (mannelijke-broodwinnertheorie).

Een hieraan gerelateerde theoretische benadering is de onzekerheidsreductietheorie (Friedman, Hechter & Kanazawa, 1994). Volgens deze theorie zullen mensen altijd proberen om onzekerheid te reduceren. Vrouwen doen dat bijvoorbeeld door te kiezen

voor een alternatieve carrière als moeder en/of huisvrouw, een rol die bij vrouwen sociaal-cultureel geaccepteerd is. Volgens deze theorie zullen vrouwen met weinig vooruitzichten op de arbeidsmarkt geneigd zijn om te trouwen en kinderen te krijgen om meer structuur en zekerheid te krijgen in een anders onzekere levensloop.

Hypothese 2:

Vooraf mannen (en niet vrouwen) ondervinden een negatief effect van een onzekere arbeidspositie op de kans om te trouwen of kinderen te krijgen.

3.4 Institutionele en culturele context

Hoe de bovenstaande theorieën in de praktijk uitwerken, is afhankelijk van de institutionele en culturele context (Begall, 2013; Matysiak & Vignoli, 2008). Vooral de overgang naar het moederschap is afhankelijk van de context. In de vorige eeuw werd het conflict tussen arbeidsparticipatie en moederschap veroorzaakt door institutionele barrières, zoals de afwezigheid van betaalbare formele kinderopvang en belastingvoordelen voor eenverdienershuishoudens, en door sociaal-culturele aspecten, zoals de attitudes tegenover werkende moeders (Kögel, 2004). Er is echter veel veranderd in Nederland en de arbeidsparticipatie van de Nederlandse vrouwen behoort inmiddels tot een van de hoogste binnen de Europese Unie. Terwijl de participatiegraad van vrouwen vrij hoog is, werken de meeste vrouwen in Nederland parttime. Voornamelijk rondom de geboorte van het eerste kind gaan vrouwen minder uren werken (Portegijs & van den Brakel, 2016). Daarnaast wordt de Nederlandse context gekenmerkt door een afkeurende houding tegenover het voltijd gebruik van formele kinderopvang (Portegijs, Cloin, Ooms & Eggink, 2006). Dit, in combinatie met een relatief sterkere inkomenspositie van de mannen, heeft ertoe geleid dat het anderhalfverdienersmodel met een mannelijke hoofdverdiener in Nederland de informele norm is geworden in de afgelopen decennia (Dirven, 2013; Verbakel & de Graaf, 2008).

Het parttimewerken van vrouwen kan van invloed zijn op de ervaring van de onzekerheid van een flexibele arbeidsrelatie. Parttime werkende vrouwen zijn vaak niet de hoofdkostwinner. Zij nemen het grootste gedeelte van huishoudelijke taken op zich (specialisatie van betaald en onbetaald arbeid). Dit alles maakt haar arbeidspositie binnen het huishouden minder belangrijk. Deze vrouwen zullen een onzekere situatie in de context van een parttimebaan minder hinderlijk ervaren dan vrouwen die voltijd werken als het gaat om gezinsvorming. Bovendien kunnen vrouwen de keuze voor een (parttime) flexibele baan juist bewust en strategisch hebben gemaakt om het toekomstige gezinsleven met betaald werk te kunnen combineren. In dit geval worden

inkomensvolatiliteit en werkonzekerheid gezien als de prijs die wordt betaald voor flexibiliteit. Dit geldt voornamelijk voor vrouwelijke zelfstandigen die ook vaker om de gewenste balans tussen werk- en privé voor zichzelf beginnen (Janssen et al., 2015). Uit kleinschalig kwalitatief onderzoek blijkt dat vrouwelijke zelfstandigen redelijk tevreden zijn met de combinatie van werk en privé. Al verschilt dit naar omstandigheden zoals het wel of niet kostwinner-zijn bijvoorbeeld (Annink & den Dulk, 2014). Daarnaast zijn zelfstandigen tevredener met hun werk dan werknemers (Annink, den Dulk & Steijn, 2016; Janssen et al., 2015). Zelfstandigen vinden het belangrijk dat ze zelf hun werktijden kunnen bepalen, dat ze vaker thuis kunnen werken, meer autonomie hebben en zelf hun werktempo kunnen bepalen. Dit zijn factoren waar werknemers minder over te zeggen hebben, en die van invloed zijn als het gaat om de beslissing om kinderen te krijgen, vooral voor vrouwen die het grootste deel van de zorg op zich nemen. Als flexibele arbeid of zelfstandigheid als strategie wordt gebruikt om werk en privé beter op elkaar af te stemmen, dan is te verwachten dat vrouwen met dit type arbeid ook vaker de transitie naar moederschap zullen doormaken. Vrouwen accepteren in dit geval arbeidsonzekerheid in ruil voor de flexibiliteit die moederschap van hen eist.

Hypothese 3:

Parttime werk en zelfstandigheid faciliteren moederschap en neutraliseren hiermee de eventuele negatieve effecten van arbeidsonzekerheid op gezinsvorming bij vrouwen.

3.5 Opleidingsniveau

Het bovenstaande kan in meer of mindere mate gelden voor hoog- en laagopgeleide stellen. De toegenomen onzekerheid op de arbeidsmarkt heeft voornamelijk laagopgeleiden geraakt. Deze groep heeft een groter risico op werkloosheid, meer kans op een onzekere arbeidsrelatie en een onregelmatig inkomen dan hoger opgeleiden (OECD, 2011). Onder laagopgeleiden bestaat daarom een grotere economische noodzaak dat beide partners bijdragen aan het huishoudinkomen (Luxton & Corman, 2001; McCall, 2001). Vanuit economische perspectief kan daarom worden verwacht dat hoger opgeleide stellen meer ruimte hebben voor specialisatie. Echter, het hoogst behaalde opleidingsniveau hangt niet alleen samen met inkomen, maar is ook gerelateerd aan verschillen in opvattingen en normen over de taakverdeling binnen partnerrelaties (Liefbroer & Billari, 2010). Hoogopgeleiden streven vermoedelijk een meer moderne en dus gelijkere verdeling van werk en zorg na dan laagopgeleiden. Dit zou de kans op specialisatie onder hoogopgeleiden juist verkleinen. Op basis hiervan verwachten wij dat de variatie naar opleidingsniveau verschilt tussen mannen en vrouwen. In het bijzonder wordt verwacht dat hoogopgeleide vrouwen, die een meer gelijkere verdeling van werk en zorg nastreven, gevoeliger zullen zijn voor eigen economische onzekerheid. Daarnaast verwachten wij dat

laagopgeleide mannen het grootste nadeel zullen ondervinden van een onzekere carrière vanwege een lager inkomen én een grotere sociaal-culturele druk om de kostwinnersrol te vervullen.

Hypothese 4a:

Vooraf laagopgeleide mannen met een flexibele arbeidsrelatie hebben een kleinere kans om samen te gaan wonen, te trouwen of een kind te krijgen dan mannen met een vaste arbeidsrelatie.

Hypothese 4b:

Vooraf hoogopgeleide vrouwen met een flexibele arbeidsrelatie hebben een kleinere kans om samen te gaan wonen, te trouwen of een kind te krijgen dan vrouwen met een vaste arbeidsrelatie.

3.6 Trends

Steeds meer mensen krijgen te maken met een flexibele arbeidsrelatie of gaan als zelfstandige aan de slag. Steeds minder mensen slagen erin om een vast contract te bemachtigen. Omdat een vast contract begin deze eeuw meer gangbaar was, zou een flexibele arbeidsmarktrelatie toen met meer ervaren onzekerheid gepaard kunnen gaan. In recente jaren is het hebben van een flexibele arbeidsrelatie gangbaar geworden – een op de drie werkenden werkt op flexibele basis. Het is dan ook goed denkbaar dat flexibele arbeid vaker en makkelijker wordt geaccepteerd en tegenwoordig als minder onzeker wordt ervaren dan tien jaar geleden.

Hypothese 5a:

Het negatieve effect van een onzekere arbeidspositie op de kansen om samen te wonen, te trouwen of een kind te krijgen, zal afzwakken in recentere periodes.

Het inkomen van de vrouw, en de zekerheid van dat inkomen, wordt steeds belangrijker binnen het huishouden (Kreyenfeld, Andersson & Pailhé, 2012). Daarom is het aannemelijk te verwachten dat mogelijke negatieve effecten van arbeidsonzekerheid voornamelijk in recentere periodes van kracht zullen zijn.

Hypothese 5b:

Vooral in de recentere periodes zullen vrouwen met een flexibele arbeidsrelatie een kleinere kans hebben om samen te gaan wonen, te trouwen of een kind te krijgen dan vrouwen met een vaste arbeidsrelatie.

3.7 Koppelperspectief

Terwijl de meeste studies over de individuele kansen op relatie en gezinsvorming gaan, geeft de opkomst van het tweeverdienersmodel partners in grotere mate de mogelijkheid om een onzekere arbeidsmarktsituatie van de één te compenseren met een stabiele situatie van de ander. Bovendien kan een stabiele arbeidsmarktpositie van de ene partner de ander juist aanmoedigen of in staat stellen om een vaste baan op te zeggen en als zelfstandige te beginnen. De demografische gevolgen van een onzekere arbeidsmarktcarrière dienen dus in de context van het huishouden te worden bestudeerd. Grote beslissingen, zoals het beginnen aan kinderen, zijn beslissingen die over het algemeen door beide partners worden genomen, maar door gebrek aan data is dit nog nauwelijks onderzocht.

Vanuit de economische theorie streven huishoudens naar een stabiele arbeidsmarktpositie van de hoofdkostwinner, ongeacht de positie van de andere partner. Als de hoofdkostwinner een stabiele arbeidsmarktpositie heeft, stelt dat de andere partner in staat minder te werken of zich helemaal te onttrekken van de arbeidsmarkt. Hierdoor, en omdat mannen vaker hoofdkostwinner zijn, is te verwachten dat het negatieve effect van onzekerheid via de mannelijke partner zal lopen, conform de mannelijke-broodwinnerthese. Daarnaast is het te verwachten dat de combinatie van twee onzekere posities binnen een huishouden nog nadeliger zal uitpakken voor de kansen van het stel om te trouwen of om een kind te krijgen dan de situatie waarin slechts een van de partners zich in een onzekere situatie bevindt, omdat er dan meer ruimte is voor compensatie.

Hypothese 6:

Concentratie van arbeidsonzekerheid bij stellen zal een sterker negatief effect hebben op de kansen om te trouwen of kinderen te krijgen dan bij stellen met de combinatie van een zekere en een onzekere positie.

4.

Onderzoek

tot nu toe

4.1 Relatievorming

In de meeste onderzoeken zijn vrouwen óf mannen uitgangspunt van de analyse. Zo heeft Kalmijn (2011) de onzekere positie van mannen in Europa onderzocht. Specifiek voor tijdelijk werk zijn in die studie geen effecten gevonden op de kansen om wel of niet samen te gaan wonen. Wel hadden werkenden met een tijdelijk contract vaker een samenwoonrelatie dan een huwelijk. Ook uit andere studies blijkt dat arbeidsonzekerheid nauwelijks iets doet in de kansen van mannen om samen te wonen (Liefbroer, 2005). In Duitsland (Golsch, 2003), zijn ook geen negatieve effecten gevonden van tijdelijke contracten op relatievorming. Onderzoek in Frankrijk (Mills et al., 2005) en Spanje (De La Rica & Iza, 2005) rapporteren wel een negatief effect. In Italië is geen relatie gevonden tussen flexibele arbeid en de kans op samenwonen, en een significant negatief effect op trouwen (Vignoli, Tocchioni, & Salvini, 2016). Deze uitkomsten voor mannen zijn in lijn met de onzekerheidsthese van Oppenheimer.

Voor vrouwen zijn de empirische uitkomsten ambivalent. In een aantal studies is geen relatie gevonden tussen arbeidsonzekerheid en relatievorming (De La Rica & Iza, 2005; Mills et al., 2005). Uit een recente studie in Italië (Vignoli et al., 2016) bleek wel een negatief verband. Dit kan een aanwijzing zijn dat het effect van arbeidsonzekerheid in de tijd fluctueert of dat er variatie is per land. De Lange et al. (2014) hebben wel specifiek naar de Nederlandse situatie gekeken. Zij rapporteren geen effect van het type contract op relatievorming voor mannen, en een positief effect voor vrouwen als het om samenwonen gaat. Daarnaast is er een negatief effect gevonden voor mannen met een tijdelijk contract als het om transitie naar een huwelijk gaat. Ook is in deze studie gekeken of de resultaten variëren naar opleidingsniveau. Verschillen zijn niet gevonden als het gaat om het effect van arbeidsrelatie op de kansen om te trouwen en om samen te wonen. Echter, deze studie heeft een te kleine steekproef om tot betrouwbare schattingen te komen voor de effecten naar opleidingsniveau.

4.2 Gezinsvorming

Het empirisch bewijs voor de relatie tussen vruchtbaarheid en arbeidsonzekerheid is niet eenduidig. Liefbroer vond een negatief effect van een tijdelijk contract op vaderschap in Nederland (Liefbroer, 2005) terwijl De Lange et al. (2014) geen effect van het type contract op ouderschap hebben gevonden. Golsch (2003) vond een negatieve impact van flexibele arbeid op vaderschap in Duitsland. Kreyenfeld et al. (2012) constateren dat in sommige landen arbeidsonzekerheid voornamelijk onder mannen leidt tot uitstel van ouderschap. Vignoli et al. (2012) rapporteren lagere kansen voor mannen met een flexibele arbeidsrelatie om vader te worden in Italië. In een studie voor Duitsland (Auer & Danzer, 2015) wordt geen correlatie tussen tijdelijke contracten voor mannen en de transitie naar vaderschap gevonden.

Terwijl de resultaten voor vaderschap erg ambivalent zijn, wijzen de recente uitkomsten van onderzoek naar onzekerheid op de arbeidsmarkt voor vrouwen wel in een negatieve

richting. Golsch (2003) vond alleen een negatief effect bij voltijd werkende vrouwen met tijdelijke contracten in Duitsland. Parttime werkende vrouwen lieten geen verschil zien in hun kansen op moederschap ten opzichte van voltijd werkende vrouwen met een vast contract. Ook in Spanje worden vrouwen met een tijdelijk contract minder vaak moeder (De La Rica & Iza, 2005). In een Europese studie naar de geboorte van het tweede kind zijn ook negatieve effecten gevonden bij tijdelijke contracten voor vrouwen (Adsera, 2011). Een Duitse studie (Kreyenfeld et al., 2012) laat zien dat het negatieve effect van onzeker werk vooral bij hoger opgeleiden speelt terwijl laagopgeleiden juist een hogere kans hebben om in een onzekere situatie moeder te worden. Ook Auer & Danzer (2015) rapporteren dat vrouwen moederschap uitstellen bij een onzekere carrière, met een sterker effect onder hoger opgeleide vrouwen. Deze uitkomsten voor vrouwen zijn in lijn met onze verwachtingen dat vooral voltijd werkende vrouwen en hoogopgeleide vrouwen een negatief effect van arbeidsonzekerheid op de kansen op een kind zullen ondervinden.

4.3 Koppelperspectief

Terwijl de genoemde studies over de individuele kansen op gezinsvorming gaan, dienen de demografische gevolgen van een onzekere arbeidsmarktcarrière in de context van het huishouden te worden bestudeerd. Grote beslissingen, zoals verhuizen of het beginnen aan kinderen, zijn beslissingen die over het algemeen door beide partners worden genomen. Door gebrek aan data is hier nog weinig aandacht voor geweest. Veel studies sluiten dan ook af met een oproep voor meer onderzoek op huishoudensniveau (Blossfeld et al., 2006; Golsch, 2003; Kalmijn, 2011; Lange de et al., 2014; Matysiak & Vignoli, 2008). In een Italiaanse studie wordt een poging gedaan om beide partners in de analyse mee te nemen (Vignoli et al., 2012). De steekproef waarop deze studie is gebaseerd, is te klein om conclusies te kunnen trekken, maar de resultaten geven wel een indicatie over het effect van de combinatie van arbeidsonzekerheid op ouderschap. Stellen met een combinatie van een flexibel en een vast contract hebben minder kans op een eerste kind dan stellen met twee vaste contracten. De laagste kansen worden waargenomen bij koppels waarin de man een flexibel contract heeft en de vrouw een vast contract. Ook Hofman en Hohmeyer (2013) hebben gekeken naar beide partners. De doelvariabele in deze Duitse studie was de perceptie van de economische onzekerheid. In tegenstelling tot de bevindingen van Vignoli et al. concluderen zij dat het voornamelijk de zorgen van de vrouw zijn die de kansen op ouderschap verlagen.

4.4 Zelfstandigen

In het onderzoek naar de relatie tussen flexibele arbeidsrelaties en relatie- en gezinsvorming wordt weinig of geen rekening gehouden met zelfstandigen. In een studie naar relatievorming op microniveau waaraan zelfstandigen wel meedoen (Vignoli et al., 2016) is geen effect gevonden van zelfstandigheid bij mannen, niet als het gaat om trouwen en niet als het gaat om samenwonen. Voor vrouwen is er wel een klein,

positief effect gevonden voor samenwonen, maar niet voor trouwen. Wij konden geen studies vinden waarin de zelfstandigenstatus wordt gerelateerd aan de geboorte van het eerste kind. Wel is er een Europese studie naar de geboorte van het tweede kind en arbeidsonzekerheid van de vrouw waarin rekening is gehouden met zelfstandigheid (Adsera, 2011). Het werken als zelfstandige leek niets uit te maken voor vrouwen en hun kansen op een tweede kind (ten opzichte van niet actieve vrouwen). Een vrouw met een partner die als zelfstandige actief was, had wel meer kansen op een tweede kind.

4.5 Bijdrage van dit onderzoek

Dit onderzoek draagt in vier opzichten bij aan de bestaande literatuur. Ten eerste wordt rekening gehouden met de sterk groeiende groep van zelfstandigen, een groep die in eerder onderzoek vaak buiten beschouwing is gelaten. Ten tweede is het met de huidige opzet ook mogelijk om te kijken of het effect van flexibele arbeid sinds de eeuwwisseling is veranderd. In eerder Nederlands onderzoek (de Lange et al., 2014; Liefbroer, 2005) is geen effect gevonden, maar is wat oudere data gebruikt, terwijl ons onderzoek een meer recente periode (2003–2014) bestrijkt, een periode waarin de arbeidsmarkt sterk is geflexibiliseerd. Ten derde zijn wij in dit onderzoek in staat om tot betrouwbare schattingen te komen voor verschillen naar opleidingsniveau. Een vierde belangrijke toevoeging aan de bestaande literatuur is het koppelperspectief, waarbij rekening kan worden gehouden met de combinatie van de arbeidssituatie van beide partners.

5.

Data en

methoden

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen wordt gebruik gemaakt van de Enquête Beroepsbevolking (EBB) en de informatie uit het Stelsel van Sociaal-statistische Bestanden (SSB) van het CBS (Bakker, van Rooijen & van Toor, 2014). De informatie over de arbeidsmarktpositie wordt verkregen uit de EBB waarbij het mogelijk is om onderscheid te maken tussen werknemers met een vaste en een flexibele arbeidsrelatie, en zelfstandigen met en zonder personeel. Met gestapelde EBB-jaren (2003–2015) is gekeken naar demografische transitie een jaar later na de EBB peiling. Doordat we gebruikmaken van gestapelde EBB's kunnen we ook in kaart brengen of verbanden in de tijd veranderen.

Zoals eerder is vermeld, is inkomensonzekerheid een van de aspecten die de relatie tussen flexibele arbeidsrelaties en onzekerheid kan verklaren. Mensen met een flexibele arbeidsrelatie verdienen minder en hebben vaker een onregelmatig inkomen. Een hoger inkomen kan ook garanties bieden doordat men in staat is om buffers op te bouwen om tegenslagen op de arbeidsmarkt op te kunnen vangen. Dit betekent dat een hoger inkomen de onzekerheid op andere terreinen dan baan- en werkonzekerheid kan compenseren. Daarom wordt in dit onderzoek naar de gevolgen van arbeidsmarktonzekerheid telkens rekening gehouden met de hoogte van het inkomen. Er is gekozen voor de periode vanaf 2003 omdat er vanaf dat jaar ook de gegevens over persoonlijk inkomen beschikbaar zijn.

De belangrijkste onafhankelijke variabele in dit onderzoek, de arbeids(on)zekerheid, is uitgedrukt in meerdere categorieën:

- een vast contract
- een flexibele arbeidsrelatie (tijdelijke contracten, oproep- en uitzendkrachten)
- zelfstandige zonder personeel (zzp)
- zelfstandige met personeel (zmp)
- werkloos
- niet actief.

De basis voor informatie over partnerrelaties vormt de Basisregistratie Personen waarin gegevens over huwelijken en geregistreerde partnerschappen zijn opgenomen. De informatie over ongehuwd samenwonenden zonder geregistreerd partnerschap is echter niet direct uit registers beschikbaar. Om vast te stellen of twee samenwonende mensen een partnerrelatie vormen, wordt onder meer gekeken of sprake is van een familieverband (bijvoorbeeld broer-zus- of moeder-zoonrelatie) en of beide partners als fiscale partners geregistreerd zijn. Pas als aan een reeks voorwaarden is voldaan, worden samenwonenden getypeerd als samenwonende partners.

5.1 Transitie van alleenstaand naar samenwonend

Voor de onderzoekspopulatie alleenstaanden is gekeken of men een jaar na de waarneming in de EBB al dan niet getrouwd met een partner is gaan samenwonen. Voor deze analyse is gehuwd samenwonen en ongehuwd samenwonen bij elkaar gevoegd omdat wij enkel geïnteresseerd zijn in de transitie van alleenstaand naar het voeren van

een gezamenlijke huishouden. Ongeveer 1,5 procent van de alleenstaande mannen en vrouwen die de transitie naar samenwonen hebben meegemaakt, waren ook meteen getrouwd. Enkele alleenstaande personen die een jaar later getrouwd waren en niet met hun partner op het zelfde adres wonen, zijn niet in de analyse meegenomen. Personen die overlijden binnen een jaar na de peildatum zijn ook uitgesloten. Omdat wij enkel in jonge stellen in de vruchtbare leeftijd geïnteresseerd zijn, is voor de analyses een leeftijdsrestrictie opgelegd van 15 tot 45 jaar (mannen) en 15 tot 40 jaar voor vrouwen. Omdat de dynamiek binnen homostellen een specifieke theoretische benadering verdient, zijn enkel heterokoppels geselecteerd.

In tabel 8.1 in de bijlagen zijn de ongecorrigeerde onderzoekspopulatieaantallen weergegeven. Ruim 12 procent van de alleenstaande vrouwen en 9 procent van de alleenstaande mannen maakt binnen een jaar na het peilmoment een transitie naar een samenwonenrelatie. Dit verschilt echter naar arbeidsmarktpositie. Onder mannen gaan zelfstandigen met personeel (13 procent) en personen met een vast contract (11 procent) vaker samenwonen. Zelfstandigen en personen met een vast contract zijn over het algemeen ook wat ouder. Bij vrouwen gaan personen met een flexibele arbeidsrelatie (13 procent) en personen met een vast contract (14 procent) vaker samenwonen. Vrouwelijke zelfstandigen zonder personeel maken minder vaak een transitie naar samenwonen (12 procent), maar het betreft een kleine groep mensen. Inactieve alleenstaande mannen en inactieve alleenstaande vrouwen hebben de kleinste kans om een jaar later samen te wonen, respectievelijk 3 procent en 7 procent. In de leeftijdscategorie 25 tot 30 jaar worden relatief de meeste transities naar samenwonen doorgemaakt. Opleidingsniveau lijkt een rol te spelen bij zowel mannen als bij vrouwen: laagopgeleiden maken minder vaak de transitie van alleenstaand naar samenwonend dan hoogopgeleiden.

5.2 Transitie van samenwonen naar trouwen

Voor de analyse van de transitie van samenwonen naar trouwen zijn alle ongehuwd samenwonende partnerrelaties als onderzoekseenheid geselecteerd. Hiervoor zijn partnerrelaties geselecteerd die op het EBB-peilmoment samenwoonden, maar nog niet getrouwd waren en geen geregistreerd partnerschap hadden. Stellen van wie een van de partners binnen een jaar na de waarneming overlijdt, doen ook niet mee in de analyse. De arbeidsmarktstatus en transitiekansen kunnen dan namelijk beïnvloed worden door de eigen ziekte of de ziekte van de partner. Omdat wij alleen in jonge stellen in de vruchtbare leeftijd geïnteresseerd zijn, is voor de analyses een leeftijdsrestrictie opgelegd van 15 tot 45 jaar (mannen) en 15 tot 40 jaar voor vrouwen. Omdat de huwelijksbeslissing binnen homostellen een specifieke theoretische benadering verdient, zijn enkel heterokoppels geselecteerd.

Samenwonenden kunnen trouwen, maar een samenwoonrelatie kan ook stranden. Ook deze uitkomst kan door de arbeidsonzekerheid worden beïnvloed. Omdat de kansen op verschillende uitkomsten met elkaar interfereren, hebben wij voor de analyses op koppelniveau een multinomiale logistische regressie toegepast, waarin een andere mogelijke uitkomst, te weten 'uit elkaar gaan' in het model is opgenomen (een competing risk model).

In tabel 8.6 in de bijlagen zijn de onderzoekspopulatieaantallen van de partnerrelaties weergegeven. Onze afhankelijke categoriale variabele bestaat uit drie mogelijke uitkomsten:

- a. de situatie is niet gewijzigd N=27 606
- b. men is getrouwd of heeft een geregistreerd partnerschap N=3 055
- c. niet meer bij elkaar N=1 716.

Ruim 9,4 procent van de ongetrouwde partnerrelaties die bij elkaar waren op het moment van de EBB-waarneming zijn een jaar later getrouwd. De percentages liggen hoger voor stellen waarbinnen een vast contract aanwezig is, en zijn lager voor stellen waarin de mannelijke partner niet werkend is. Hoogopgeleiden hebben een grotere kans om een transitie naar trouwen door te maken.

5.3 Kans op een eerste kind

Om de kansen op een eerste kind te schatten, zijn partnerrelaties geselecteerd die op het peilmoment samenwoonden en geen kinderen hadden. Dit betekent dat relaties waarin ten minste een van de partners kinderen uit een eerdere relatie heeft, niet zijn meegenomen. Om te bepalen of iemand minstens een kind op het peilmoment heeft en/of men een eerste kind krijgt samen met de desbetreffende partner binnen een jaar na de waarneming, is gebruik gemaakt van een kind-ouderbestand. Omdat onze vraagstelling gaat over ouderschap, is niet gekeken of het woonadres van het kind en de ouders overeenkomt. Ook hier zijn de onafhankelijke variabelen arbeidsmarktonzekerheid van de man en de vrouw binnen een partnerrelatie. Voor de transities naar ouderschap is deze variabele voor vrouwelijke werknemers uitgebreid met deeltijd en voltijd dienstverbanden.

Naast de kans om gezamenlijk een kind te krijgen lopen de geselecteerde stellen ook het risico om uit elkaar te gaan. Ook kunnen mensen een kind met iemand anders krijgen dan met zijn of haar partner. Omdat de kansen op een kind interfereren met alle andere mogelijke uitkomsten, hebben wij deze mogelijkheden in onze afhankelijke variabele verwerkt. Onze afhankelijke categoriale variabele bestaat dus uit drie mogelijke uitkomsten:

- a. de situatie is niet gewijzigd N=19 395
- b. gezamenlijk een kind gekregen N=4 245
- c. niet meer bij elkaar, een kind met iemand anders gekregen e.d. N=1 431.

Vervolgens is een aantal multinomiale regressies geschat (competing risk modellen). In het vervolg kijken wij alleen naar de resultaten van de uitkomst 'een kind gekregen' ten

opzichte van de uitkomst 'de situatie is niet gewijzigd'. De uitkomsten voor de situatie waarbij de partners niet meer bij elkaar zijn of een van beiden een kind met iemand anders heeft gekregen, zijn niet de focus van deze verkenning en blijven dus in het vervolg buiten beschouwing.

In tabel 8.11 in de bijlagen zijn de onderzoekspopulatieaantallen weergegeven. De meerderheid, 52 procent, van de kinderloze partnerrelaties hebben twee vaste contracten. De combinatie van een vast contract en een flexibele situatie komt voor bij 20 procent van de stellen. De situatie waarin een van de partners niet werkt komt minder vaak voor. Bijna 17 procent van de onderzochte stellen kreeg gezamenlijk een kind binnen een jaar na de waarneming in de EBB. Ook is er variatie in de kansen op een kind naar leeftijd en opleiding. Partners van 30 tot 35 jaar krijgen vaker een kind. Ook hogeropgeleide partners krijgen vaker een kind.

5.4 Kans op een tweede en derde kind

Om de kansen op een tweede en derde kind te schatten hebben wij partnerrelaties geselecteerd die op het peilmoment samenwoonden en een of twee gezamenlijke kinderen hadden. Daarnaast is een ruimere leeftijdsrestrictie toegepast: 50 jaar voor vrouwen, tot 65 jaar voor mannen. Dit leverde twee onderzoekspopulaties op: 58 895 partnerrelaties met één gezamenlijk kind, en 70 407 partnerrelaties met twee gezamenlijke kinderen. Partnerrelaties waarin een van de partners een ander kind had van een andere partner, zijn buiten beschouwing gelaten. Ook voor deze analyse is een aantal multinomiale regressies geschat (competing risk modellen). Arbeidsmarktpositie van de ouders lijkt niet veel uit te maken als het gaat om het krijgen van een tweede of een derde kind. De resultaten van de schattingen zijn niet opgenomen in deze rapportage, maar zijn op aanvraag beschikbaar. De frequentietellingen van de onderzoekspopulatie partnerrelaties met een of twee gezamenlijke kinderen zijn te vinden in tabel 8.11 in de bijlagen.

5.5 Presentatie uitkomsten en kanttekeningen onderzoeksdesign

Om de interpretatie van de resultaten te vergemakkelijken, worden de uitkomsten van de logistische regressies voor kansen op samenwonen en de multinomiale regressies voor de kansen op trouwen en kinderen gepresenteerd als gecorrigeerde percentages (predicted probabilities). Omdat er met specifieke subpopulaties wordt gewerkt, zijn er in de modellen geen wegingen toegepast. De gecorrigeerde percentages geven de kans

weer dat mannen en vrouwen samen gaan wonen, gaan trouwen of kinderen krijgen waarbij rekening is gehouden met achtergrondkenmerken. Daarbij is ook aangegeven of de verschillen tussen groepen statistisch significant zijn. In alle modellen zijn de volgende controlevariabelen meegenomen:

- opleidingsniveau
- leeftijd
- periode
- herkomst
- persoonlijk inkomen (logaritme).

Bij de analyses waarin partnerrelaties de onderzoekseenheid vormen, zijn de kenmerken van beide partners meegenomen.

Leeswijzer significantie en betrouwbaarheidsmarges

Bij alle tabellen en grafieken met gecorrigeerde percentages zijn of betrouwbaarheidsmarges gegeven of is aangegeven of deze percentages statistisch significant afwijken van de referentiecategorie. Met sterretjes is aangegeven wat de p-waarde of overschrijdingskans is. De betrouwbaarheidsmarges hebben betrekking op $p < 0.05$ (5%). Dit betekent dat bij het meerdere keren trekken van een steekproef de gevonden transitiepercentages in 95% van de gevallen binnen de gegeven marges zullen vallen. Om te zien of een bepaalde categorie statistisch significant ($p < 0.05$) afwijkt van een andere categorie kan men kijken of de desbetreffende betrouwbaarheidsintervallen overlappen. Als er geen overlap is, dan is er sprake van een statistisch significant verschil tussen de betreffende categorieën.

In dit onderzoek kijken wij naar de kansen van werknemers en zelfstandigen om te gaan samenwonen en trouwen. Het totale effect van flexibele arbeidsrelaties kan echter cumulatief zijn. Zo kan de groep samenwonenden bijvoorbeeld al erg selectief zijn omdat de arbeidsmarktpositie ook de kansen op een partner beïnvloedt. Ook kan arbeidsonzekerheid van invloed zijn op de kans dat een stel überhaupt bij elkaar blijft en of overgaat tot gezinsvorming. Er is dus sprake van wederzijdse afhankelijkheid tussen de diverse processen. In dit onderzoek focussen wij ons voornamelijk op het netto effect van arbeidsonzekerheid op relatievorming en ouderschap en laten eventuele cumulatieve effecten buiten beschouwing. Daarom wordt niet gecontroleerd voor bijvoorbeeld de relatieduur, de aanwezigheid van kinderen en wel of niet getrouwd zijn (afhankelijk van de analyse). Als hier wel rekening mee wordt gehouden, zal het directe netto effect van arbeidsonzekerheid op de desbetreffende transitie worden onderschat. Bijvoorbeeld: mensen die een kind hebben lopen een grotere kans om te trouwen. Omgekeerd hebben mensen die getrouwd zijn een grotere kans om een kind te krijgen. Arbeidsonzekerheid beïnvloedt in ons theoretisch model beide transities, de transitie naar ouderschap en de transitie om te trouwen. Bij het bepalen van de samenhang tussen arbeidsonzekerheid en de kans op ouderschap zal de groep die al getrouwd is al selectief zijn omdat arbeidsonzekerheid ook de kansen op trouwen beïnvloedt. Op het moment dat wij daarvoor corrigeren (wel of niet getrouwd), wordt een deel van het directe effect van

arbeidsonzekerheid op ouderschap ook onderschat. En omgekeerd, bij het bepalen van het netto effect van arbeidsonzekerheid op trouwen houden wij geen rekening met het wel of niet hebben van kinderen. Dezelfde redenering geldt voor de relatieduur.

De timing van de transities is geen onderwerp van dit onderzoek. Om rekening te houden met het feit dat sommige groepen op een latere leeftijd bepaalde transities doormaken wordt in alle modellen rekening gehouden met de leeftijd van individuen en in geval van koppels met de leeftijden van beide partners. Ook zijn sensitiviteitsanalyses uitgevoerd waarin interactie-effecten met leeftijd zijn opgenomen. Er zijn geen significante verschillen gevonden in de effecten van onzekere arbeid op relatie- en gezinsvorming naar leeftijdscategorieën.

Een andere kanttekening bij dit onderzoek betreft de rol van het inkomen als het gaat om arbeidsonzekerheid. Zoals eerder is vermeld, speelt het inkomen een dubbele rol in de associatie tussen arbeidsonzekerheid en relatie- en gezinsvorming. Aan de ene kant is het inkomen inherent aan de arbeidsonzekerheid, omdat flexwerkers en zzp'ers gemiddeld een lager inkomen hebben. Aan de andere kant kan een hogere beloning compensatie bieden voor de onzekerheid die een flexwerker of zelfstandige ervaart. Vanwege deze dubbele rol van inkomen in ons theoretisch model hebben wij besloten om in dit onderzoek rekening te houden met de hoogte van het inkomen. De hoofdresultaten waarbij niet is gecorrigeerd voor het inkomen (ter vergelijking) zijn te vinden in de bijlage tabel 8.16 Het verschil tussen flex/zzp en een vast contract is inderdaad groter als geen rekening wordt gehouden met inkomen. Een deel van het negatieve effect van flex op de transities naar samenwonen, trouwen en het krijgen van kinderen loopt dus ook via het inkomen. Complicerende factor hierbij is dat het effect van het inkomen in onze data moeilijk te onderscheiden is van het periode en conjunctuureffect. Het inkomen van voornamelijk zelfstandigen is erg conjunctuurgevoelig. De rol van het inkomen als het gaat om de effecten van arbeidsonzekerheid verdient dus een aparte analyse en is niet de focus van deze studie. Kortom: omdat inkomen direct compensatie kan vormen voor arbeidsonzekerheid, wat wel centraal staat in dit onderzoek, nemen we het mee in de multivariate analyses. Onze analyses bevestigen het compenserend effect van inkomen (zie tabel 8.16 in de bijlage).

6.

Resultaten

6.1 Kans op relatievorming

De gecorrigeerde transitiepercentages uit tabel 6.1.1 laten zien welk aandeel van de verschillende groepen de transitie naar samenwonen zou maken rekening houdend met opleidingsniveau, leeftijd, periode, migratieachtergrond en inkomen. Het verschil tussen mannen met een vast contract en mannelijke zelfstandigen met personeel (zmp) is positief significant: 13 procent van de zmp's maken de transitie naar samenwonen tegen 9,6 procent van de mannen met een vast contract. Werkloze en inactieve mannen lopen een significant lagere kans om de transitie mee te maken dan mannen met een vast contract. Het percentage mannelijke zzp'ers en mannen met flexibele contract verschilt niet significant van dat van mannen met een vast contract.

De kansen van vrouwen (gecorrigeerd en niet gecorrigeerd) om samen te gaan wonen, liggen hoger dan van mannen. Het verschil tussen vrouwen met een flexibel contract en met een vast contract in de kans om samen te gaan wonen is significant nadat voor leeftijd, herkomst, periode, opleidingsniveau en inkomen is gecorrigeerd: 13,7 procent van de vrouwen met een vast contract gaat samenwonen, tegen 12,8 procent van de flexwerkers als deze twee groepen gemiddeld zouden scoren op inkomen, leeftijd, migratieachtergrond, periode en opleidingsniveau. Ook gaan inactieve en werkloze vrouwen significant minder vaak samenwonen dan vrouwen met een vast contract.

De uitkomsten zijn gedeeltelijk in lijn met de onzekerheidstheorie van Oppenheimer (hypothese 1a). Een onzekere arbeidssituatie van de man beïnvloedt niet zijn kansen om samen te wonen. De onzekerheidstheorie geldt specifiek voor mannen, maar niet voor vrouwen. Haar onzekere arbeidssituatie maakt haar schijnbaar wel een minder aantrekkelijke partner om mee samen te wonen.

6.1.1 Transitie naar samenwonen, gecorrigeerde percentages

	Mannen	Vrouwen
	gecorrigeerde %	
Vast contract	9,6 ref	13,7 ref
Flexibel contract	9,3	12,8 *
ZZP	10,1	13,3
ZMP	13,0 ***	16,3
Werkloos	8,2 **	11,7 **
Niet actief	5,2 ***	9,3 ***

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Percentages zijn gecorrigeerd voor periode, leeftijd, opleiding, migratieachtergrond en persoonlijk (log) inkomen.

6.1.1 Gecorrigeerde verschillen naar opleidingsniveau

In de bijlagen zijn de gecorrigeerde percentages weergegeven naar de arbeidsmarktpositie en het opleidingsniveau voor mannen (figuur 8.2 in de bijlagen) en vrouwen (figuur 8.3 in de bijlagen). De gestippelde lijn in de figuren staat voor het gemiddelde transitiepercentage. Er zijn significante verschillen in de kansen om samen te wonen tussen flexwerkers en werknemers met een vast contract bij mannen die laagopgeleid zijn, respectievelijk 6,9 procent en 8,5 procent. Beide percentages liggen ook lager dan het gemiddelde van 9,2 procent voor alle mannen. Bij middelbaar- en hoger opgeleide mannen is geen significant verschil in het effect van arbeidsrelatie op de transitiekansen naar opleidingsniveau. Deze resultaten zijn in lijn met de verwachtingen (hypothese 4a). Het zijn vooral laagopgeleide mannen die een groter negatief effect van arbeidsonzekerheid ondervinden als het aankomt op relatievorming. Voor vrouwen geldt ook dat er verschillen zijn naar opleidingsniveau. Een lager percentage laagopgeleide vrouwen met een flexibel contract maakt de transitie naar samenwonen in vergelijking met laagopgeleide vrouwen met een vast contract, respectievelijk 10,4 procent en 12,7 procent. Dit verschil is echter niet statistisch significant. Het verschil tussen flex en vast bij middelbaar opgeleide vrouwen is wel significant. Dit is niet wat vanuit de theorie werd verwacht (hypothese 4b).

6.1.2 Gecorrigeerde verschillen naar periode

Vervolgens is gekeken of er periodeverschillen zijn in de percentages mannen en vrouwen die gaan samenwonen. In figuur 8.4 (voor mannen) en figuur 8.5 (vrouwen) in de bijlagen zijn de gecorrigeerde percentages voor transitie naar samenwonen naar arbeidsmarktsituatie per jaar afgebeeld. De eerste set staat voor mensen met een vast contract, de tweede set voor flexibel contracten, de derde set representeert de zzp'ers. De gestippelde lijn in de sets staat voor het gemiddelde in de betreffende periode en is gelijk voor alle drie sets.

De algemene conclusie is dat de verwachting dat het eventuele negatieve effect van flexwerk en zelfstandigheid in de tijd zal afnemen, niet door de data wordt ondersteund (hypothese 5a). Ook de hypothese dat de positie van de vrouw op de arbeidsmarkt in de tijd belangrijker zou worden (hypothese 5b) wordt niet bevestigd. Ook lijkt het er niet op dat het belang van een vast contract in de tijd afneemt. Wel lijken de transitiepercentages een conjunctuurpatroon te volgen: bij alle soorten werk zien wij een afname in de transities naar samenwonen in de periode 2008–2012, en een toename van de transities in de periode tussen 2004 en 2008.

6.2 Kans om te trouwen

Er is een multinomiaal logistisch regressiemodel geschat met samenwoonrelaties als onderzoekseenheid waarin rekening is gehouden met leeftijd, migratieachtergrond, periode, opleidingsniveau en het persoonlijk inkomen van beide partners. De output van dit model is vertaald naar de gecorrigeerde percentages voor de uitkomst 'men is getrouwd

of heeft een geregistreerd partnerschap'. Deze gecorrigeerde percentages (tabel 6.2.1) laten zien welk percentage binnen de verschillende groepen de transitie naar trouwen zou meemaken als men gemiddeld zou scoren op alle andere relevante factoren (periode, opleidingsniveau, leeftijd, inkomen en migratieachtergrond van beide partners).

De arbeidsmarktsituatie van de vrouw lijkt niet belangrijk te zijn als het gaat om de kans om te trouwen. De arbeidsmarktsituatie van de man doet er wel toe. Stellen van wie mannen een flexibele aanstelling hebben, hebben een kleinere kans om te trouwen dan stellen van wie de man een vast contract heeft: 8,3 procent in tegenstelling tot 9,5 procent. Ook partnerrelaties waarin de man zzp'er is, lopen minder kans (7,9 procent) op een huwelijk een jaar na de waarneming. Deze uitkomsten voor mannen zijn in lijn met de theoretische verwachtingen vanuit de economische benadering (hypothese 1b). De positie van de vrouw lijkt er niet veel toe te doen in de beslissing van koppels om te trouwen of hun relatie te registreren. Dat is niet in tegenstelling met de verwachtingen vanuit de onzekerheidsreductiethese en mannelijke broodwinnerthese (hypothese 2).

6.2.1 Transitie naar trouwen, gecorrigeerde percentages

	Mannelijke partner	Vrouwelijke partner
	gecorrigeerde %	
Vast contract	9,5 Ref.	9,1 Ref.
Flexibel contract	8,5 *	8,9
ZZP	7,9 **	9,2
ZMP	8,2	6,8
Niet werkzaam	7,4 **	9,1

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Percentages zijn gecorrigeerd voor periode, leeftijd, opleiding, migratieachtergrond en persoonlijk (log) inkomen van beide partners.

6.2.1 Koppelperspectief

Het kan zo zijn dat niet de individuele arbeidsmarktsituatie de kansen om te trouwen beïnvloedt, maar de combinatie van arbeidsmarktsituaties van beide partners. Om te kijken of dat het geval is, is een interactieterm aan het model toegevoegd. Er zijn geen significante verschillen gevonden naar de combinatie van arbeidsmarktstatussen van beide partners. Het is dus voornamelijk de positie van de man die de kansen van een stel om te gaan trouwen beïnvloedt. Hypothese 6 wordt hiermee verworpen. De uitkomsten van deze analyse zijn niet opgenomen in deze rapportage, maar zijn op aanvraag beschikbaar.

6.2.2 Gecorrigeerde verschillen naar opleidingsniveau

In de bijlagen zijn de gecorrigeerde percentages weergegeven naar de arbeidsmarktpositie en het opleidingsniveau voor mannelijke partners (figuur 8.7) en vrouwelijke partners (figuur 8.8). De gestippelde lijn in de figuren staat voor het gemiddelde transitiepercentage. Bij laagopgeleide stellen is het grootste verschil te zien in de

kansen om te trouwen naar de situatie van de mannelijke partner. Van de laagopgeleide stellen van wie de mannelijke partner een flexibel contract heeft, trouwt 7,2 procent een jaar later. Dit is echter niet significant lager dan van de laagopgeleide stellen van wie de mannelijke partner een vast contract heeft. Van de laatstgenoemde groep trouwt 9,1 procent een jaar later. Het verschil tussen laagopgeleide mannen met een vast contract en laagopgeleide mannen die als zzp'er actief zijn, is wel significant. Deze resultaten zijn gedeeltelijk in lijn met de hypothese dat lager opgeleide mannen meer last zullen hebben van arbeidsonzekerheid (hypothese 4a). Er zijn geen statistisch significante verschillen gevonden naar opleidingsniveau bij de arbeidsmarktsituatie van de vrouwelijke partner in de kansen om te gaan trouwen een jaar na de EBB-waarneming. Dit biedt geen ondersteuning aan de hypothese over hoger opgeleide vrouwen (hypothese 4b).

6.2.3 Gecorrigeerde verschillen naar periode

Vervolgens is gekeken naar de gecorrigeerde percentages per arbeidsmarktpositie van beide partners naar periode (figuren 8.9 en 8.10). Er zijn geen significante verschillen te zien van het effect van flexwerk of zelfstandigheid op de kansen van jonge partners om te trouwen. Net als bij de samenwoonanalyse lijken de transitiepercentages hier de conjuncturele ontwikkelingen te volgen.

6.3 Kans op eerste gezamenlijke kind

De output van de multinomiale regressiemodellen is vertaald naar gecorrigeerde percentages voor de uitkomst 'gezamenlijk een kind gekregen' ten opzichte van de uitkomst 'geen verandering'. De gecorrigeerde percentages vertellen ons welk percentage van verschillende groepen de transitie naar ouderschap zou meemaken als deze groepen gemiddeld zouden scoren op periode, opleidingsniveau, leeftijd, migratieachtergrond en inkomen van beide partners. In tabel 6.3.1 zijn gecorrigeerde percentages weergegeven per arbeidsmarktpositie van de mannelijke en vrouwelijke partner.

6.3.1 Transitie naar ouderschap, gecorrigeerde percentages

	Positie mannelijke partner	Positie vrouwelijke partner
	gecorrigeerde %	
Vast contract	16,0 Ref.	17,2 Ref.
Flexibel contract	15,1	12,5 ***
ZZP	18,4 **	14,6 *
ZMP	18,5 **	15,2
Niet werkzaam	15,7	16,5

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Er is gecontroleerd voor periode, leeftijd, opleidingsniveau, migratieachtergrond en persoonlijk (log) inkomen van beide partners.

De partnerrelaties waarin de man zelfstandige is, lopen een grotere kans om een kind te krijgen binnen een jaar na het waarnemingsmoment. Wellicht speelt hier de flexibiliteit die zelfstandigen hebben bij het indelen van het werk en werktijden een rol. Opvallend is dat deze kans, in tegenstelling tot de verwachting, alleen voor de mannelijke partner geldt.

Een flexibel contract van de vrouwelijke partners verlaagt de kansen op een kind significant. Ook is er een negatief effect bij vrouwelijke zzp'ers te zien. Vanuit de mannelijke-broodwinnerthese werd niet verwacht dat de arbeidsmarktpositie van de vrouwelijke partner ertoe zou doen (hypothese 2). Deze hypothese kan dus verworpen worden. Er is namelijk wel een negatief effect van flexibele contracten en zelfstandigheid gevonden bij vrouwen op de kansen om een transitie naar ouderschap te maken. Vanuit onzekerheidsreductietheorie werd bij vrouwen juist een positief effect verwacht van arbeidsmarktonzekerheid.

6.3.2 Transitie naar ouderschap, gecorrigeerde percentages naar part- en fulltime

	Positie mannelijke partner		Positie vrouwelijke partner
	gecorrigeerde %		gecorrigeerde %
Vast	15,8 Ref.	Fulltime vast	15,6 ***
Flex	15,1	Parttime vast	18,9 Ref.
ZZP	18,1 **	Parttime flex	15,7 ***
ZMP	18,2 *	Fulltime flex	9,2 ***
Niet werkzaam	15,7	ZZP	15,2 **
		ZMP	15,2
		Niet werkzaam	17,6

* p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

In dit model is gecontroleerd voor periode, leeftijd, opleidingsniveau, migratieachtergrond en persoonlijk (log) inkomen van beide partners

Om te toetsen of parttime werk bij vrouwen invloed heeft op de kans voor een stel om een kind te krijgen, is voor de transitie naar ouderschap het kenmerk voor vrouwelijke werknemers uitgebreid met deeltijd- en voltijdienstverbanden (tabel 6.3.2). Een parttime vaste baan komt bij vrouwen het meest voor. Daarom is gekozen om parttime vast werk bij vrouwen als referentiecategorie te gebruiken. De gecorrigeerde percentages laten zien dat de situaties die afwijken van de situatie waarin vrouwen parttime werken met een vast verband, negatief uitpakken voor de kansen van een stel om een eerste kind te krijgen. Dit geldt voor alle posities, behalve voor inactieve vrouwen en zmp'ers, al komen vrouwelijke ondernemers met personeel erg weinig voor (tabel 8.11 in de bijlage). Het effect van voltijdwerk en arbeidsonzekerheid lijkt cumulatief te zijn: vrouwen in deeltijd-flex hebben 3,2 procentpunt minder kans op een kind terwijl vrouwen in voltijd-flex bijna 10 procentpunt minder kans hebben op een kind, vergeleken met vrouwen die in deeltijd vast werken. Deze resultaten ondersteunen gedeeltelijk de hypothese over de rol die parttime werk en ondernemerschap hebben op het moederschap (hypothese 3). Parttime werk lijkt inderdaad moederschap te faciliteren. Zelfstandigheid daarentegen verlaagt de kansen op moederschap, tegen de verwachting in.

6.3.1 Koppelperspectief

Er zijn geen statistisch significante verschillen gevonden als er naar de combinatie van de arbeidsmarktpositie wordt gekeken, het zogeheten interactie-effect. Dit betekent dat het niet de combinatie van twee situaties, maar de individuele situatie van de vrouwelijke partner belangrijk is voor de kansen van een stel om een kind te krijgen. Hypothese 6 wordt hiermee verworpen. De uitkomsten van deze analyse zijn niet opgenomen in deze rapportage, maar zijn op aanvraag beschikbaar.

6.3.2 Gecorrigeerde verschillen naar opleidingsniveau

Laagopgeleide mannen met een flexcontract en zzp'ers hebben een hogere kans om een kind te krijgen dan laagopgeleide mannen met een vaste baan, respectievelijk 18 procent en 20 procent tegen 15 procent (figuur 8.12 in de bijlagen). Ook middelbaaropgeleide mannen die als zmp'er of zzp'er actief zijn hebben een hogere kans op ouderschap dan middelbaaropgeleide mannen met een vast contract. Deze verschillen bij laag- en middelbaar opgeleide mannen zijn echter niet statistisch significant. Hoogopgeleide mannen met flexibel contract hebben een kleinere kans om vader te worden in vergelijking met hoogopgeleide mannen met een vast contract (13 procent en 16 procent). Ook deze uitkomsten zijn niet significant. Deze uitkomsten zijn niet in lijn met de hypothese dat de arbeidsonzekerheid een groter negatief effect zal hebben onder laagopgeleide mannen (hypothese 4a).

Bij vrouwen zijn wel significante verschillen naar opleidingsniveau waar te nemen (figuur 8.13 in de bijlagen). Laagopgeleide vrouwen met een voltijd flexibele baan hebben een lagere kans om moeder te worden (9 procent) dan laagopgeleide vrouw met een vast contract (16 procent). Maar als een laagopgeleide vrouw een parttime flexibele aanstelling heeft, dan loopt ze juist meer kans op moederschap (22 procent). Een van de mogelijke verklaringen voor deze bevinding kan liggen in de onzekerheidsreductiehypothese. Een flexibele parttime baan in het laagopgeleide segment van de arbeidsmarkt kan getypeerd worden als een baan die weinig vooruitzichten biedt. Deze groep laagopgeleiden vrouwen kiest daardoor sneller voor het moederschap dan vrouwen met een voltijdaanstelling. Daarnaast is er, conform de verwachting, een negatief effect van de arbeidsonzekerheid op het moederschap bij hoogopgeleide vrouwen (hypothese 4b). Hoogopgeleide vrouwen met een flexibel contract (deeltijd en voltijd) hebben een kleinere kans om moeder te worden. Het is vooral de combinatie van contractsoort en arbeidsduur die negatief voor hoogopgeleide vrouwen uitpakt: een hoogopgeleide vrouw met een voltijdaanstelling in een flexibele baan heeft de kleinste kans om moeder te worden.

Deze uitkomsten ondersteunen de hypothese dat parttime werk en zelfstandigheid het eventuele negatieve effect van de arbeidsonzekerheid op het moederschap neutraliseert (hypothese 3) maar ten dele. Werken in deeltijd neutraliseert het negatieve effect van het werken met een flexcontract onder laag- en middelbaaropgeleide vrouwen, maar niet onder hoogopgeleide vrouwen. Ook dit is in de lijn met de verwachtingen (hypothese 4b). Overigens kan dit een aanwijzing zijn dat hoogopgeleide vrouwen, anders dan laagopgeleide vrouwen, bewuster het moederschap plannen, waarbij parttime flexibel werk een barrière vormt.

6.3.3 Gecorrigeerde verschillen naar periode

De gecorrigeerde percentages per arbeidsmarktpositie van beide partners naar periode (figuren 8.15 en 8.14 in de bijlagen) laten geen bijzonderheden zien. Er zijn geen trends te zien in het effect van flexwerk of zelfstandigheid op de kansen van jonge partnerrelaties om een transitie naar ouderschap te maken naar periode. De hypothesen 5a en 5b kunnen worden verworpen.

6.4 Overzicht verwachtingen en uitkomsten

6.4.1 Uitkomst verwachting*

	Mannen				Vrouwen			
	Samen-wonen	Trouwen	Eerste kind	Tweede en derde kind	Samen-wonen	Trouwen	Eerste kind	Tweede en derde kind
H1a	ja				nee			
H1b		ja	nee	nee		nee	ja	nee
H2		ja	nee	nee		ja	nee	nee
H3							ja voor flex en nee voor zzp	nee
H4a	ja	nee voor flex en ja voor zzp	nee	nee				
H4b						nee	nee	ja
H5a	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee	nee
H5b						nee	nee	nee
H6		nee	nee	nee		nee	nee	nee

* Ja: Hypothese krijgt steun;
Nee: Hypothese wordt verworpen.

7.

Conclusie en

discussie

7.1 Conclusie

In dit rapport is onderzocht hoe het hebben van een onzekere arbeidsmarktpositie relatie- en gezinsvorming beïnvloedt. Dit onderzoek draagt in meer dan één opzicht bij aan de bestaande literatuur. Ten eerste is er gekeken naar zelfstandigen, een groep die in eerder onderzoek vaak buiten beschouwing werd gelaten. Daarnaast was het met de huidige opzet ook mogelijk om te kijken of het effect van flexibele arbeid sinds de eeuwwisseling is veranderd. Ook hebben wij schattingen kunnen maken voor verschillen naar opleidingsniveau. Een andere belangrijke toevoeging aan de bestaande literatuur is het koppelperspectief, waarbij rekening kan worden gehouden met de combinatie van de situaties van beide partners.

Uit de analyses blijkt dat het vooral laagopgeleide mannen en middelbaar opgeleide vrouwen zijn die een negatief effect van arbeidsonzekerheid ondervinden bij de kansen om te gaan samenwonen. Eenmaal samenwonend, is het vooral de onzekere positie van de man die negatief samenhangt met de transitie naar trouwen. Flexibele arbeid blijkt dus wel degelijk in de weg te staan van een vaste partnerrelatie en dan vooral onder de kwetsbare groep laagopgeleiden.

Als het aankomt op overgang naar ouderschap, lijkt vooral de positie van de vrouwelijke partner iets uit te maken. Dit resultaat is overeenkomstig met het onderzoek in andere landen (Golsch, 2003; De La Rica & Iza, 2005; Kreyefeld et al., 2012; Auer & Danzer, 2015). Eenmaal moeder, is er geen effect meer van arbeidsonzekerheid op de kansen op een tweede en een derde kind. Het zijn voornamelijk hoger opgeleide vrouwen met voltijd flexwerk die een kleinere kans lopen om überhaupt moeder te worden. Voor hoger opgeleiden geldt dat flexibele arbeid geen belemmering is voor een vaste samenwoonrelatie, maar wel voor gezinsvorming. Lager opgeleide vrouwen met een deeltijd flexibele baan lopen daarentegen een grotere kans om moeder te worden conform de onzekerheidsreductietheorie. Flexibilisering heeft dus verschillende effecten op de levens van lager- en hoger opgeleiden.

Er zijn geen significante veranderingen in de tijd gevonden in de samenhang tussen flexibele arbeid en relatie- en gezinsvorming. Wel lijken de transitiepercentages de conjuncturele ontwikkelingen te volgen. De trends in demografische transitie zijn wel vaker in verband gebracht met de conjunctuur (Sobotka, Skirbekk & Philipo, 2011). Dit suggereert dat naast de daadwerkelijke positie op de arbeidsmarkt de perceptie van de economische onzekerheid ook een belangrijk element is in het beslissingsproces van jonge stellen om samen te gaan wonen, trouwen of een kind te krijgen. Dit kan overigens ook samenhangen met de situatie op de woningmarkt. Als het moeilijker is om geschikte woonruimte te vinden, zullen minder mensen gaan samenwonen of aan kinderen beginnen (Rindfuss & Brauner-Otto, 2008). In eerder Nederlands onderzoek is geen effect van arbeidsonzekerheid op de relatievorming of ouderschap gevonden (Lange de et al., 2014; Liefbroer, 2005). In die onderzoeken zijn wat oudere data gebruikt. Ons onderzoek bestrijkt een recente periode (2003–2015). Het is dus aannemelijk dat het negatieve effect van flexibele arbeid zich pas sinds de eeuwwisseling in Nederland heeft gemanifesteerd.

7.2 Beleidsimplicaties

Het feit dat er geen trends zijn gevonden, betekent dat flexibele arbeid in het afgelopen decennium even belangrijk is gebleven voor relatie- en gezinsvorming. De groep die ermee te maken krijgt, is wel behoorlijk gegroeid. De totale impact van de flexibele arbeid op de relatie- en gezinsvorming is dus groter geworden. Beleidsmakers zullen dus met een antwoord moeten komen op deze ontwikkeling.

Het negatieve effect op relatievorming raakt mensen op allerlei terreinen direct. Het ontbreken of uitblijven van een vaste partnerrelatie kan gevolgen hebben voor bijvoorbeeld de vruchtbaarheid en de gezondheid, maar ook voor het welbevinden: mensen met een partner scoren hoger op welvaart en welzijn (CBS, 2015).

De negatieve impact van flexibilisering op de totale vruchtbaarheid is mogelijk aanwezig maar we kunnen dat met dit onderzoek niet aantonen. Hoogopgeleide vrouwen halen meestal het uitstellen van kinderen in (Wobma & Van Huis 2012). Maar naarmate de flexibilisering toeneemt, bevinden zich steeds meer vrouwen in een onzekere situatie en voor een steeds langere periode. Dit kan vaker leiden tot afstel en kan dus de totale vruchtbaarheid negatief beïnvloeden. Volgens recente cijfers worden op dit moment minder kinderen geboren dan tien jaar geleden en dan vooral onder twintigers (CBS, 2017), een groep die ook steeds minder vastigheid kent op de arbeidsmarkt. Het is dan ook goed denkbaar dat deze geboortedaling verband houdt met de onzekerheid op de arbeidsmarkt. De recente demografische trends in combinatie met de bevindingen uit dit onderzoek geven dus genoeg aanleiding om te stellen dat flexibilisering wel degelijk van invloed is op de relatie- en gezinsvorming. Aan de ene kant gaat het dan om de groep hoogopgeleide vrouwen die kinderen steeds vaker uitstellen (en wellicht vaker afstellen). Aan de andere kant kan dit een weerspiegeling zijn van de groep middelbaar opgeleide vrouwen die het maar moeilijk hebben op de relatemarkt en dus (vanwege het ontbreken van een partner) ook niet aan kinderen toekomen.

Een ander aspect is dat voornamelijk laagopgeleiden het negatieve effect van flexibele arbeid op relatievorming ondervinden. Ten eerste is dat een groep die ook het meest met flexwerk te maken heeft. Daarnaast kennen laagopgeleiden inmiddels een hoger scheidingspercentage dan hoger opgeleiden (De Graaf & Kalmijn, 2006; Van Gaalen, Van Houdt & Poortman, ingediend). Laagopgeleiden met flexibele contracten komen minder snel bij elkaar en lopen waarschijnlijk ook een grotere kans om uit elkaar te gaan. Het feit dat laagopgeleide vrouwen aan kinderen beginnen ongeacht de arbeidszekerheid binnen het gezin en het feit dat deze gezinnen een grotere kans hebben om uit elkaar te vallen, maakt de groep laagopgeleide flexwerkers op langere termijn extra kwetsbaar.

7.3 Aanbeveling voor verder onderzoek

In dit onderzoek lag de focus op de eventuele trends in de relatie tussen flexibele arbeid en relatievorming. Een longitudinale benadering was niet aan de orde. Er kon dus ook geen rekening worden gehouden met de timing van bepaalde transities. Het blijft daarom nog een open vraag of de gevonden negatieve effecten van arbeidsonzekerheid blijvend zijn. Het kan namelijk zo zijn dat mensen bepaalde transities slechts uitstellen tot het moment dat de arbeidsmarktpositie is verbeterd. Dan wordt een inhaalslag gemaakt, totdat men uiteindelijk even vaak samenwoont, trouwt of kinderen krijgt. We houden wel rekening met leeftijd, maar het kan zijn dat uitstel helemaal niet tot afstel leidt. Deze vragen zouden nog beter kunnen worden beantwoord met een longitudinaal design, waarbij personen gedurende een langere periode kunnen worden gevolgd, en waarbij ook de arbeidscarrières op een dynamische manier kunnen worden onderzocht om eventueel uitstel- en afstelgedrag te kunnen verklaren. Zijn het de overgangen naar een zekere arbeidsmarktpositie die het inhalen mogelijk maken, of speelt arbeidsonzekerheid op een bepaald moment van de levensloop geen rol meer?

De resultaten van dit onderzoek geven op dit moment nog geen aanleiding om te denken dat negatieve effecten van flexwerk gedurende de levensloop opstapelen. Maar om deze vraag te kunnen beantwoorden, is een longitudinale benadering met levensloopperspectief als uitgangspunt essentieel. Bovendien is in dit onderzoek geen rekening gehouden met relatiestabiliteit. Het is goed denkbaar dat arbeidsonzekerheid ook hier een rol speelt. Vooral de groep laagopgeleiden is in dit opzicht gezien de eerdere bevindingen bijzonder interessant. Een ander interessant onderwerp betreft de groei van het aantal eenoudergezinnen. Houdt de groei van deze huishoudens verband met de rol die flexibilisering speelt in relatie- en gezinsvorming?

Daarnaast wordt nog onderzocht of de resultaten van deze studie gebruikt kunnen worden voor bevolkingsprognoses. Bij het opstellen van bevolkingsprognoses wordt op dit moment gewerkt met de aannames over het effect van flexibilisering op de relatie- en gezinsvorming. De uitkomsten van deze studie kunnen eventueel worden gebruikt om het werkelijke effect in beeld te brengen en te gebruiken om tot nog nauwkeurigere resultaten te komen.

Een andere kanttekening bij dit onderzoek betreft de afbakening van flexibele arbeid. In dit rapport is uitgegaan van de officiële CBS definitie met een striktere scheiding tussen vaste en tijdelijke contracten. Echter, uit eerder onderzoek blijkt dat niet alle flexibele contracten even onzeker zijn. Zo bieden tijdelijke contracten met uitzicht op vast veel meer zekerheid dan andere vormen van flexibele arbeid (Houwing & Kösters, 2013). Daarnaast bieden oproepcontracten en uitzendcontracten veel minder vooruitzichten op de arbeidsmarkt vergeleken met tijdelijke contracten (Gringhuis & Pavlopoulos, 2017). Het is daarom aan te bevelen om in vervolgonderzoek onderscheid te maken naar verschillende vormen van flexibele arbeid. Hierbij zou kunnen worden aangesloten bij de ruimere afbakening van flexibele arbeid met de zogenoemde flexibele schil (CBS, 2017), waar werknemers in zitten die starten met een tijdelijk contract en pas uitstromen als ze langdurig niet meer werkzaam zijn of doorstromen naar zelfstandigheid of vast werk.

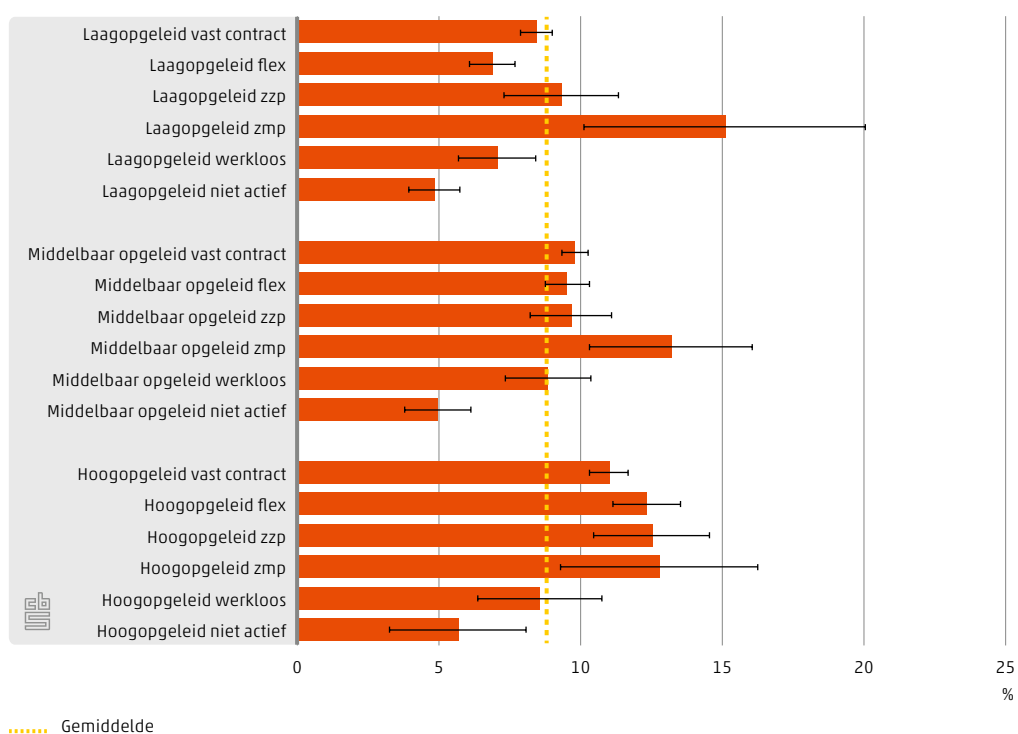
8.

Bijlage

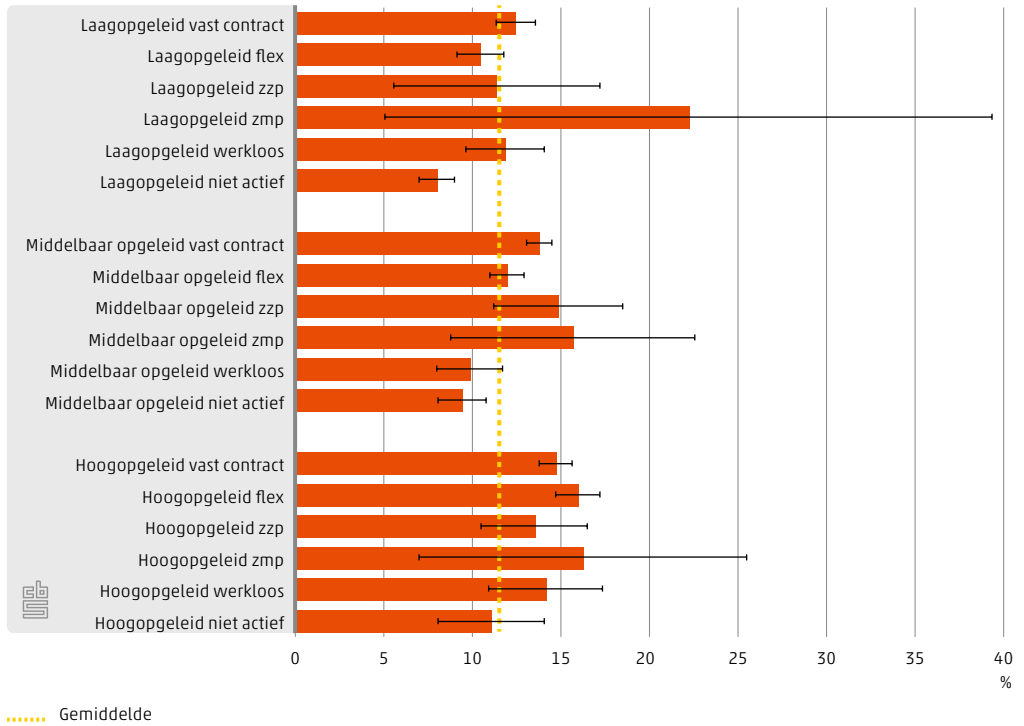
8.1 Transitie naar samenwonen, onderzoekspopulatietotalen

	Mannen		Vrouwen	
	Totaal	% transitie naar samenwonen	Totaal	% transitie naar samenwonen
	abs.	%	abs.	%
Totaal	67 695	9,3	44 430	12,2
Vast contract	36 392	10,9	22 209	13,8
Flex	13 896	8,9	10 635	13,2
Zzp	4 379	9,3	1 367	10,7
Zmp	1 358	12,6	276	12,3
Werkloos	4 962	5,9	2 800	9,9
Niet actief	6 708	3,2	7 143	7,1

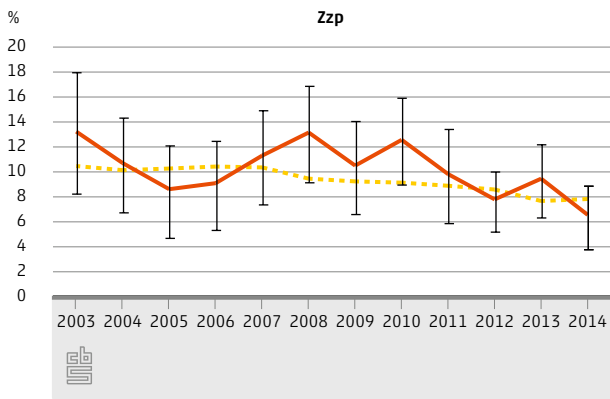
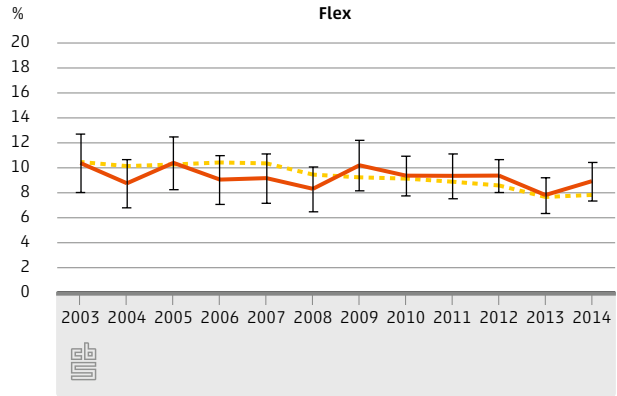
8.2 Transitie naar samenwonen, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau, alleenstaande mannen

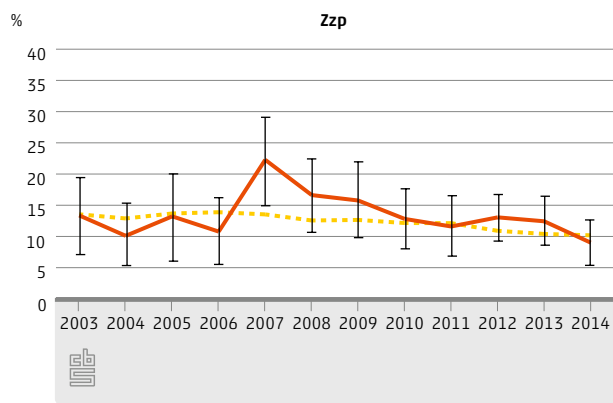
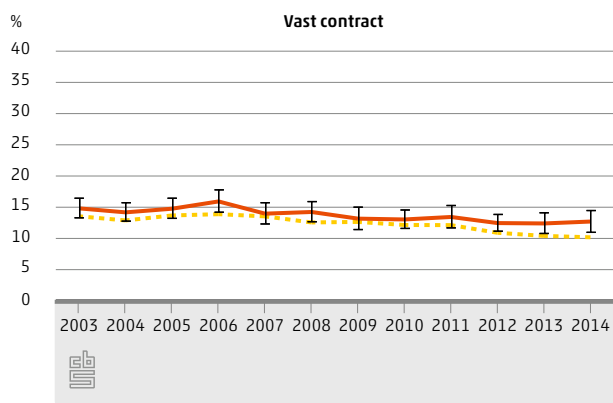
8.3 Transitie naar samenwonen, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau alleenstaande vrouwen

8.4 Transitie naar samenwonen, gecorrigeerde percentages alleenstaande mannen, trendanalyse

8.5 Transitie naar samenwonen, gecorrigeerde percentages alleenstaande vrouwen, trendanalyse

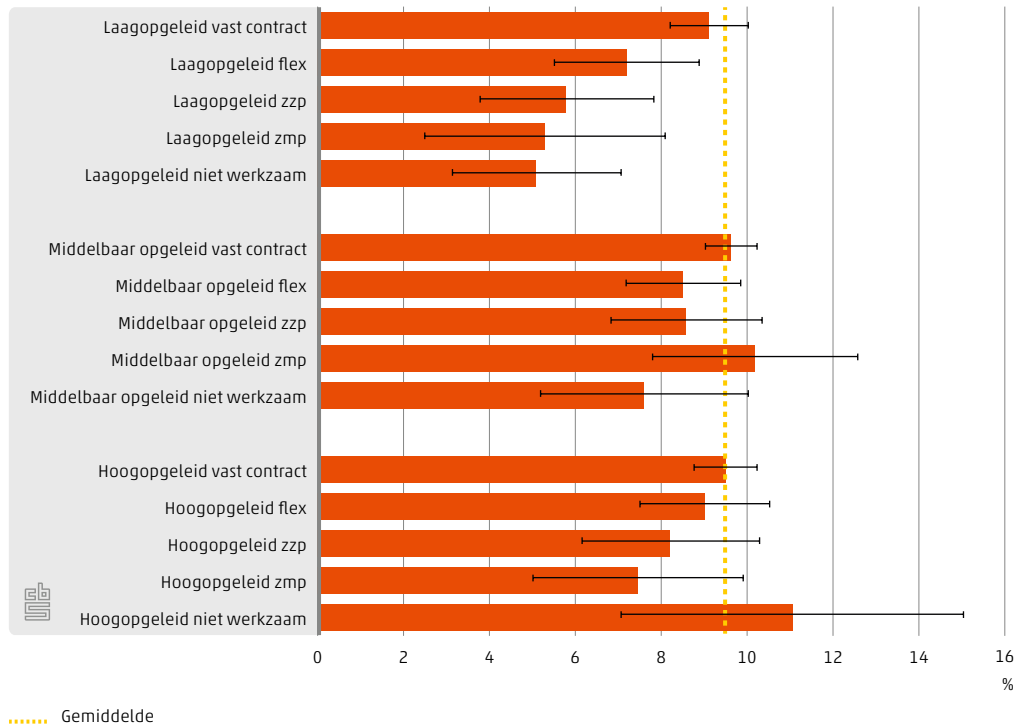

--- Gemiddelde

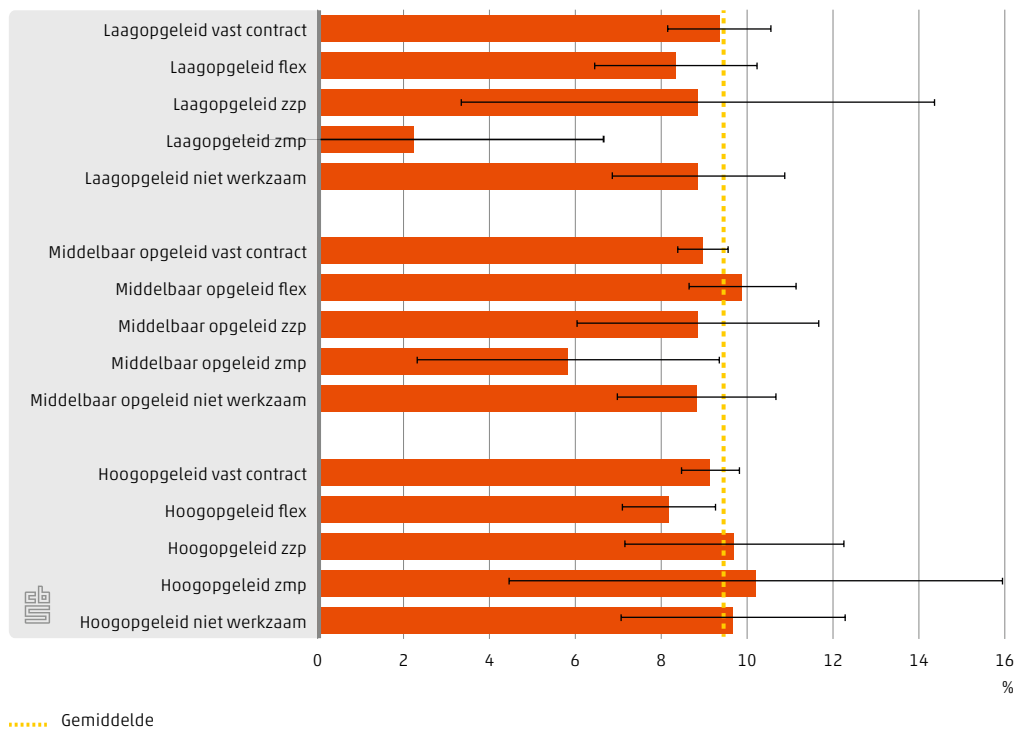
8.6 Transitie naar trouwen, onderzoekspopulatietotalen

	Mannelijke partner		Vrouwelijke partner	
	Totaal	% transitie naar trouwen	Totaal	% transitie naar trouwen
	abs.	%	abs.	%
Totaal	32 377	9,4	32 377	9,4
Vast contract	22 260	10,2	21 046	9,9
Flex	4 181	8,8	5 622	9,5
Zzp	2 678	7,4	1 325	7,8
Zmp	1 577	7,8	377	6,1
Niet werkzaam	1 681	5,9	4 007	8,0

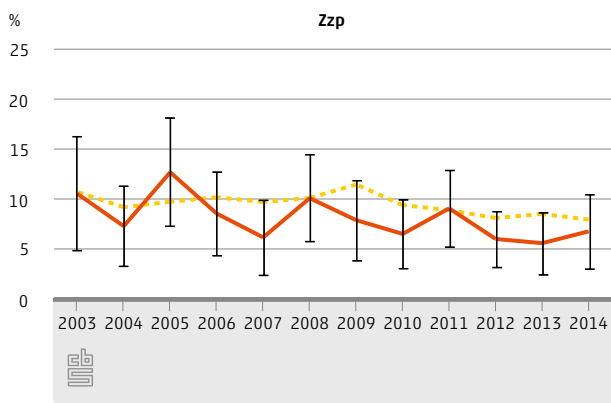
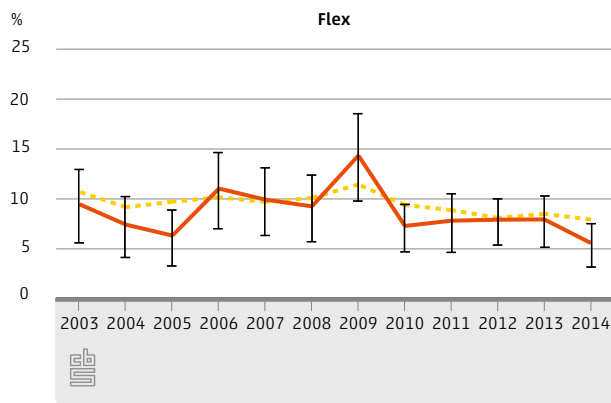
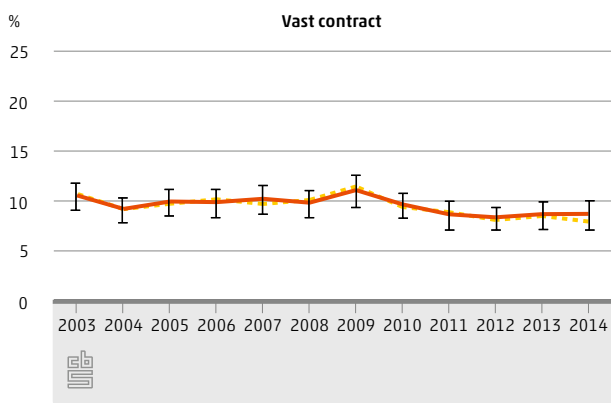
8.7 Transitie naar trouwen, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau man

8.8 Transitie naar trouwen, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau vrouw

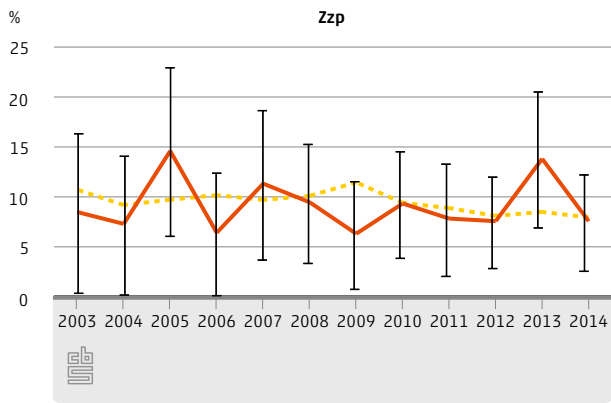
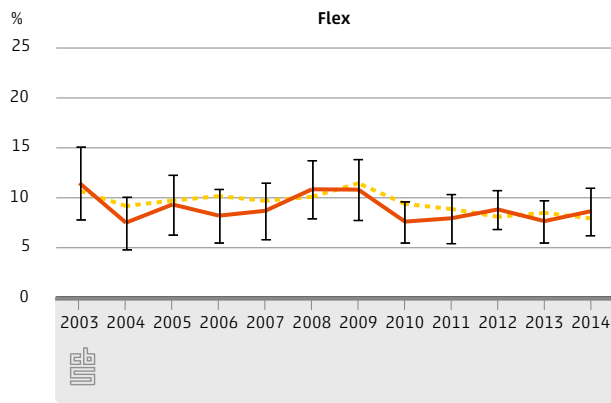
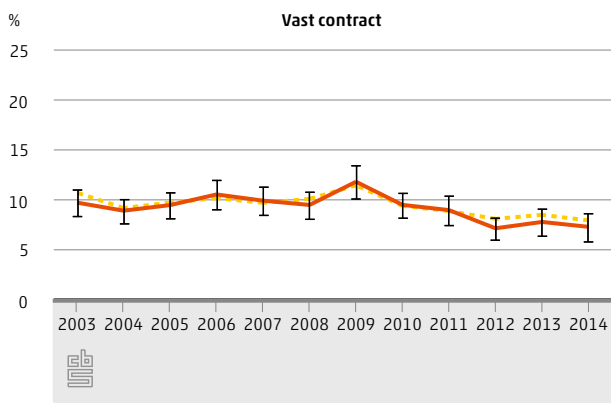

8.9 Transitie naar trouwen, gecorrigeerde percentages man, trendanalyse

--- Gemiddelde

8.10 Transitie naar trouwen, gecorrigeerde percentages vrouw, trendanalyse

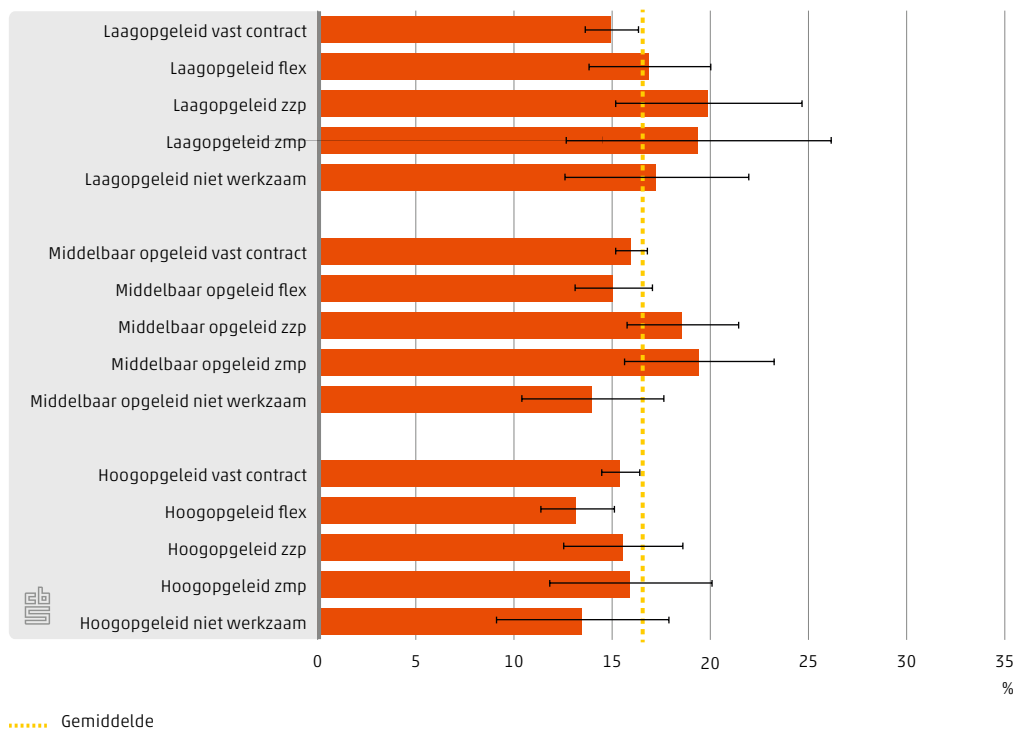

--- Gemiddelde

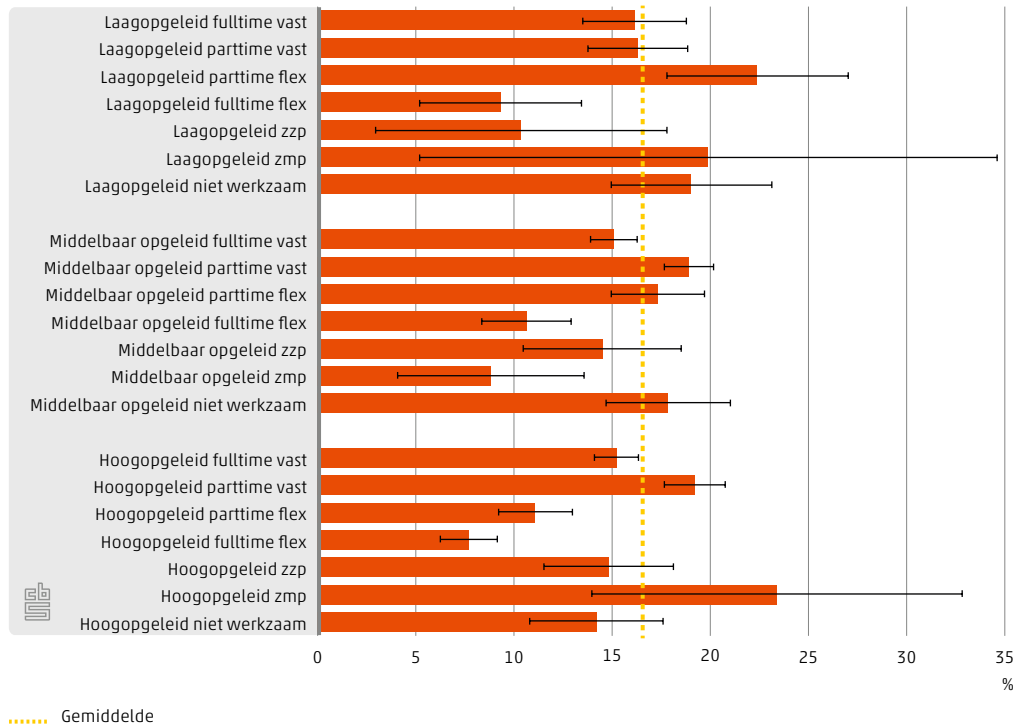
8.11 Transitie eerste, tweede en derde kind, onderzoekspopulatiетotalen

		Eerste kind		Tweede kind		Derde kind	
		Totaal	% transitie eerste kind	Totaal	% transitie tweede kind	Totaal	% transitie derde kind
		abs.	%	abs.	%	abs.	%
Totaal		25 071	16,9	58 895	8,2	70 407	2,2
Arbeidsmarktsituatie mannelijke partner	Vast	17 960	17,1	42 051	8,3	51 592	2,0
	Flex	3 409	14,9	6 110	7,5	4 091	3,2
	Zzp	1 731	18,6	4 777	8,8	6 291	2,6
	Zmp	928	20,7	2 654	10,6	5 378	2,6
	Niet werkzaam	1 043	14,4	3 303	5,3	3 055	2,4
Arbeidsmarktsituatie vrouwelijke partner	Fulltime vast	9 555	17,0	18 616	13,5	36 425	2,0
	Parttime vast	7 679	19,2	20 091	4,1	6 920	2,2
	Parttime flex	2 595	15,1	4 520	9,4	6 099	2,0
	Fulltime flex	2 194	9,6	3 537	2,6	775	2,1
	Zzp	872	16,2	2 876	8,2	4 768	2,0
	Zmp	255	16,1	850	7,3	1 635	2,1
	Niet werkzaam	1 921	18,7	8 405	8,3	13 785	2,8

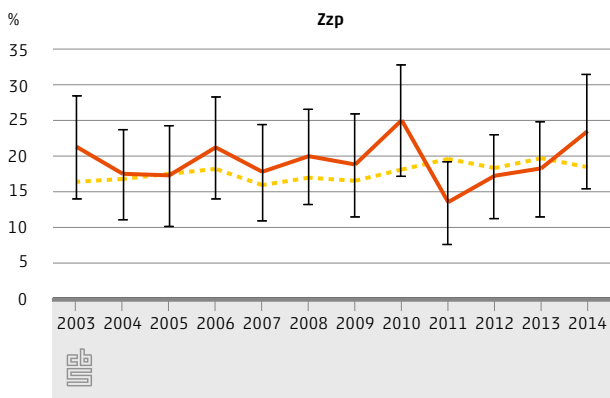
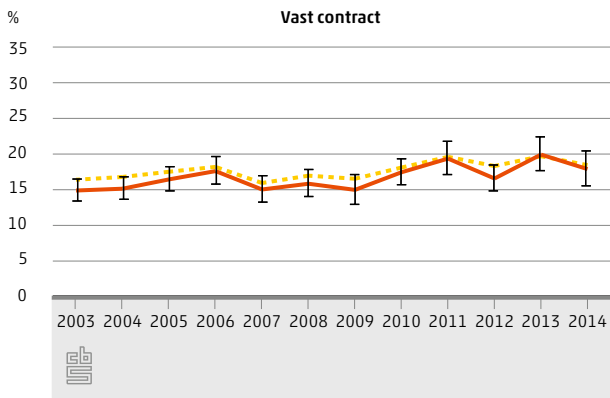
8.12 Transitie naar eerste kind, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau man

8.13 Transitie naar eerste kind, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau vrouw

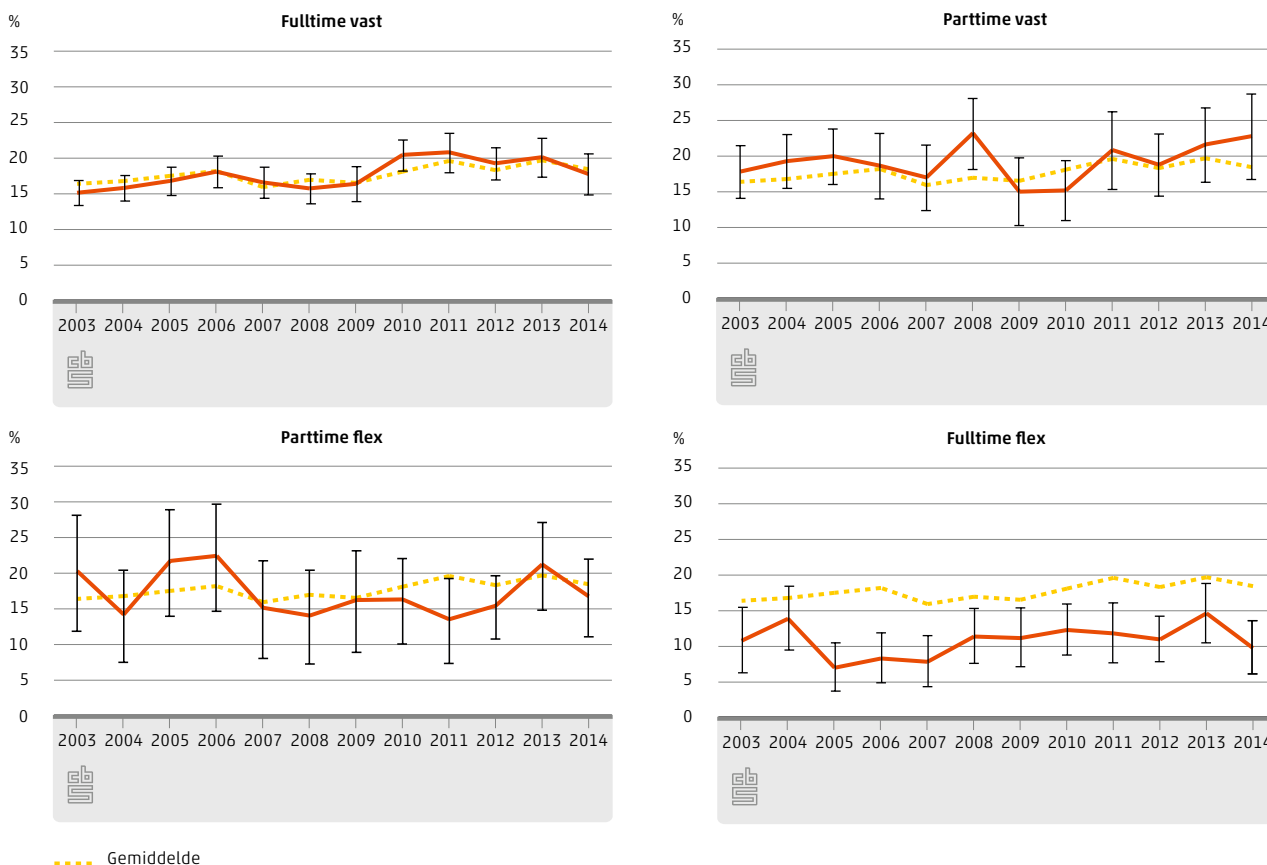

8.14 Transitie naar ouderschap, gecorrigeerde percentages man, trendanalyse

..... Gemiddelde

8.15 Transitie naar ouderschap, gecorrigeerde percentages vrouw, trendanalyse

8.16 Gecorrigeerde percentages transitie naar samenwonen, trouwen en ouderschap, correctie voor inkomen

	Mannen, model niet gecorrigeerd voor inkomen	Mannen, model gecorrigeerd voor inkomen
	gecorrigeerde %	gecorrigeerde %
Transitie naar samenwonen		
Vast contract	9,9 Ref.	9,6 Ref.
Flex contract	8,4 ***	9,3
Zzp	8,9 **	10,1
Zmp	12,4 ***	12,9 ***
Werkloos	6,1 ***	8,2 **
Niet actief	3,7 ***	5,2 ***
Transitie naar trouwen		
Vast contract	9,6 Ref.	9,5 Ref.
Flex contract	8,3 **	8,5 *
Zzp	7,7 ***	7,9 **
Zmp	8,2 *	8,2
Niet werkzaam	6,6 ***	7,4 **
Transitie naar ouderschap (eerste kind)		
Vast contract	16,3 Ref.	16,0 Ref.
Flex contract	14,8 **	15,1
Zzp	17,7	18,4 **
Zmp	19,6 ***	18,6 **
Niet werkzaam	13,6 *	15,7

* p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001

Literatuur

- Adsera, A. (2011). Where are the babies? Labor market conditions and fertility in Europe. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 27(1), 1-32.
- Amuedo-Dorantes, C., & Serrano-Padial, R. (2007). Wage growth implications of fixed-term employment: An analysis by contract duration and job mobility. *Labour Economics*, 14(5), 829-847.
- Annink, A., & Dulk den, L. (2014). De positie van vrouwelijke ZZP'ers in Nederland. Erasmus Universiteit Rotterdam. Faculteit der Sociale Wetenschappen en Bestuurskunde.
- Annink, A., Dulk den, L., & Steijn, B. (2016). Work-family conflict among employees and the self-employed across Europe. *Social indicators research*, 126(2), 571-593.
- Arulampalam, W., & Booth, A. L. (2004). Training in Europe. *Journal of the European Economic Association*, 2(2-3), 346-360.
- Auer, W., & Danzer, N. (2015). Fixed-Term Employment and Fertility: Evidence from German Micro Data. *CESifo Economic Studies*, ifv014.
- Bakker, B. F., Rooijen van, J., & Toor van, L. (2014). The system of social statistical datasets of Statistics Netherlands: An integral approach to the production of register-based social statistics. *Statistical Journal of the IAOS*, 30(4), 411-424.
- Becker, G. S. (2009). *A Treatise on the Family*: Harvard university press.
- Begall, K. (2013). How do educational and occupational resources relate to the timing of family formation? A couple analysis of the Netherlands. *Demographic Research*, 29, 907-936.
- Bierings, H., Kooiman, N., & Vries de, R. (2015). Arbeidsmarkttransities in Nederland: een overzicht. In K. Chkalova, A. Goudswaard, J. Sanders & W. Smits (Eds.), *Dynamiek Op de Nederlandse Arbeidsmarkt*. Den Haag: CBS/TNO.
- Blossfeld, H. P., Klijzing, E., Mills, M., & Kurz, K. (Eds.). (2006). *Globalization, uncertainty and youth in society: The losers in a globalizing world*: Routledge.
- Bumpass, L. L., Sweet, J. A., & Cherlin, A. (1991). The role of cohabitation in declining rates of marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 913-927.
- CBS. (2015). *Kwaliteit van leven in Nederland*. Den Haag/Heerlen.
- CBS (2016a). Een op vijf zzp'ers verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid. *Journal*. Retrieved from <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/05/een-op-vijf-zzp-ers-verzekerd-tegen-arbeidsongeschiktheid>

- CBS (2016b). Inkomen meeste zzp'ers lager dan van werknemers. Journal. Retrieved from <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/09/inkomen-meeste-zzp-ers-lager-dan-van-werknemers>
- CBS. (2016c). Werkzame beroepsbevolking; gemiddeld inkomen. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS. (2017). Instromers flexibele schil; arbeidsmarktpositie, persoonskenmerken. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Chkalova, K., Goudswaard, A., Sanders, J., & Smits, W. (Eds.). (2015). Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt: de focus op flexibilisering. Den Haag: Centraal Bureau voor de statistiek.
- De La Rica, S., & Iza, A. (2005). Career planning in Spain: do fixed-term contracts delay marriage and parenthood? *Review of Economics of the Household*, 3(1), 49–73.
- Dirven, H. J. (2013). Ruim de helft van paren met jonge kinderen is anderhalfverdiener. Retrieved from <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2013/45/ruim-de-helft-van-paren-met-jonge-kinderen-is-anderhalfverdiener>
- Fouarge, D., de Grip, A., Smits, W., & Vries de, R. (2012). Flexible contracts and human capital investments. *De Economist*, 160(2), 177–195.
- Friedman, D., Hechter, M., & Kanazawa, S. (1994). A theory of the value of children. *Demography*, 31(3), 375–401.
- Gaalen van, R., Goudswaard, A., Sanders, J., & Smits, W. (Eds.). (2013). Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt: de focus op flexibilisering. Den Haag: Centraal Bureau voor de statistiek.
- Van Gaalen, R., Van Houdt, K. & Poortman, A. (ingediend). Diverging biographies in the Netherlands? The educational gradient of union formation, childbearing and union dissolution in the 21st century.
- Gebel, M. (2009). Fixed-Term Contracts at Labour Market Entry in West Germany: Implications for Job Search and First Job Quality. *European Sociological Review*, 25(6), 661–675.
- Giesecke, J., & Groß, M. (2003). Temporary Employment: Chance or Risk? *European Sociological Review*, 19(2), 161–177+i.
- De Graaf, P. M., & Kalmijn, M. (2006). Change and stability in the social determinants of divorce: A comparison of marriage cohorts in the Netherlands. *European Sociological Review*, 22(5), 561–572.
- Gringhuis J., & D. Pavlopoulos (2017). Flexibele contracten en schoolverlaters: opstap of val? Een onderzoek naar carrièrepatronen. In K. Chkalova, J. van Genabeek, J. Sanders & W. Smits (Eds.), *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

- Golsch, K. (2003). Employment flexibility in Spain and its impact on transitions to adulthood. *Work, employment and society*, 17(4), 691–718.
- Hagen, T. (2002). Do Temporary Workers Receive Risk Premiums? Assessing the Wage Effects of Fixed-term Contracts in West Germany by a Matching Estimator Compared with Parametric Approaches. *Labour: Review of Labour Economics and Industrial Relations*, 16(4), 667–705.
- Hofmann, B., & Hohmeyer, K. (2013). Perceived economic uncertainty and fertility: Evidence from a labor market reform. *Journal of Marriage and Family*, 75(2), 503–521.
- Hooftman, W., Mars, G., Janssen, B., de Vroome, E., Michiels, J., Pleijers, A., et al. (2016). Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2016. Methodologie en globale resultaten.
- Houwing H., & L. Kösters (2013). Tijdelijk met uitzicht op vast. In R. Gaalen van, A. Goudswaard, J. Sanders & W. Smits (Eds.), *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Janssen, B. J., Torre, W., Vroome de, E. M. M., Mol, M., Janssen, B., & Bossche van de, S. N. J. (2015). Zelfstandigen enquête arbeid 2015: Methodologie en globale resultaten. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Kalmijn, M. (2011). The influence of men's income and employment on marriage and cohabitation: Testing Oppenheimer's theory in Europe. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 27(3), 269–293.
- Kögel, T. (2004). Did the association between fertility and female employment within OECD countries really change its sign? *Journal of Population Economics*, 17(1), 45–65.
- Kösters, L., & Smits, W. (2015). Tijdelijk Werk: Nederland in Europees Perspectief. In K. Chkalova, A. Goudswaard, J. Sanders & W. Smits (Eds.), *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt. De focus op flexibilisering* (128–150). Den Haag: CBS/TNO.
- Kreyenfeld, M., Andersson, G., & Pailhé, A. (2012). Economic uncertainty and family dynamics in Europe: Introduction. *Demographic Research*, 27 835–852.
- Lange de, M., Wolbers, M. H. J., Gesthuizen, M., & Ultee, W. (2014). The Impact of Macro- and Micro-Economic Uncertainty on Family Formation in The Netherlands. *European Journal of Population*, 30(2), 161–185.
- Liefbroer, A. C. (2005). Transition from youth to adulthood in the Netherlands. In *Globalization, Uncertainty and Youth in Society: The Losers in a Globalizing World*.
- Liefbroer, A. C., & Billari, F. C. (2010). Bringing norms back in: A theoretical and empirical discussion of their importance for understanding demographic behaviour. *Population, space and place*, 16(4), 287–305.
- Luxton, M., & Corman, J. S. (2001). *Getting by in hard times: Gendered labour at home and on the job*: University of Toronto Press.

Matysiak, A., & Vignoli, D. (2008). Fertility and women's employment: A meta-analysis. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 24(4), 363–384.

McCall, L. (2001). *Complex inequality: Gender, class, and race in the new economy*. New York - London: Routledge.

Mertens, A., Gash, V., & McGinnity, F. (2007). The Cost of Flexibility at the Margin. Comparing the Wage Penalty for Fixed-Term Contracts in Germany and Spain Using Quantile Regression. *Labour*, 21(4-5), 637–666.

Mills, M., Blossfeld, H. P., & Klijzing, E. (2005). Becoming an adult in uncertain times. In *Globalization, Uncertainty and Youth in Society: The Losers in a Globalizing World* (Vol. 438).

OECD. (2002). Taking the Measure of Temporary Employment. In *Employment Outlook 2002* (127–185): OECD.

OECD. (2011). *Employment Outlook 2011*: OECD.

Oppenheimer, V. K. (1994). Women's rising employment and the future of the family in industrial societies. *Population and development review*, 293–342.

Oppenheimer, V. K., Kalmijn, M., & Lim, N. (1997). Men's career development and marriage timing during a period of rising inequality. *Demography*, 34(3), 311–330.

Portegijs, W., & Brakel van den, M. (2016). *Emancipatiemonitor 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Portegijs, W., Cloïn, M., Ooms, I., & Eggink, E. (2006). *Hoe het werkt met kinderen; moeders over kinderopvang en werk* (Vol. 2006/5). Den Haag: SCP-publicatie.

Rindfuss, R., & Brauner-Otto, S. (2008). Institutions and the transition to adulthood; implications for fertility tempo in low-fertility settings. *Vienna Yearbook of Population Research*, 57–87.

Scherer, S. (2005). Patterns of labour market entry—long wait or career instability? An empirical comparison of Italy, Great Britain and West Germany. *European Sociological Review*, 21(5), 427–440.

Sobotka, T., Skirbekk, V., & Philipo, D. (2011). Economic recession and fertility in the developed world. *Population and development review*, 37(2), 267–306.

Steijn, B., Need, A., & Gesthuizen, M. (2006). Well begun, half done? Long-term effects of labour market entry in the Netherlands, 1950–2000. *Work, Employment and Society*, 20(3), 453–472.

Verbakel, E., & Graaf de, P. M. (2008). Resources of the Partner: Support or Restriction in the Occupational Career? Developments in the Netherlands between 1940 and 2003. *European Sociological Review*, 24(1), 81–95.

Vignoli, D., Drefahl, S., & De Santis, G. (2012). Whose job instability affects the likelihood of becoming a parent in Italy? A tale of two partners. *Demographic Research*, 26(1).

Vignoli, D., Tocchioni, V., & Salvini, S. (2016). Uncertain lives: Insights into the role of job precariousness in union formation in Italy. *Demographic Research*, 35(253).

Wijk van, E., Klein Hesselink, J., Verbiest, S., Kooij-de Bode, H., & Goudswaard, A. (2013). Flexibiliteit en ontwikkelmogelijkheden: perspectief van de werknemer. In R. Gaalen van, A. Goudswaard, J. Sanders & W. Smits (Eds.), *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt* (47–58). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Overzicht tabellen en figuren

- 6.1.1 Transitie naar samenwonen, gecorrigeerde percentages
- 6.2.1 Transitie naar trouwen, gecorrigeerde percentages
- 6.3.1 Transitie naar ouderschap, gecorrigeerde percentages
- 6.3.2 Transitie naar ouderschap, gecorrigeerde percentages naar part- en fulltime
- 6.4.1 Uitkomst verwachting
- 8.1 Transitie naar samenwonen, onderzoekspopulatietotalen
- 8.2 Transitie naar samenwonen, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau, alleenstaande mannen
- 8.3 Transitie naar samenwonen, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau alleenstaande vrouwen
- 8.4 Transitie naar samenwonen, gecorrigeerde percentages alleenstaande mannen, trendanalyse
- 8.5 Transitie naar samenwonen, gecorrigeerde percentages alleenstaande vrouwen, trendanalyse
- 8.6 Transitie naar trouwen, onderzoekspopulatietotalen
- 8.7 Transitie naar trouwen, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau man
- 8.8 Transitie naar trouwen, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau vrouw
- 8.9 Transitie naar trouwen, gecorrigeerde percentages man, trendanalyse
- 8.10 Transitie naar trouwen, gecorrigeerde percentages vrouw, trendanalyse
- 8.11 Transitie eerste, tweede en derde kind, onderzoekspopulatietotalen
- 8.12 Transitie naar eerste kind, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau man
- 8.13 Transitie naar eerste kind, gecorrigeerde percentages naar opleidingsniveau vrouw
- 8.14 Transitie naar ouderschap, gecorrigeerde percentages man, trendanalyse
- 8.15 Transitie naar ouderschap, gecorrigeerde percentages vrouw, trendanalyse
- 8.16 Gecorrigeerde percentages transitie naar samenwonen, trouwen en ouderschap, correctie voor inkomen

Auteurs

Katja Chkalova
Ruben van Gaalen